

Sedmi deo

POVLAČENJE U CRNU GORU

Povlačenje Udarne grupe sa sektora Povlen, Jelova gora i njeno pomeranje na Taru niukoliko nisu poboljšali situaciju kod naših jedinica. Naprotiv, ona je i dalje bila vrlo teška jer su se obe divizije ponovo našle na sasvim uskom i slabo naseljenom prostoru Okruženom komunikacijama koje je neprijatelj uspešno koristio za manevar svojih snaga. Ljudstvo 2. i 5. divizije je bilo potpuno iscrpeno i umorno jer je 6. maja, celu noć 6/7. i 7. maja bilo u pokretu tako da nije moglo primiti hranu. Bolnice su još više otežavale i usporavale kretanje, a neprijatelj se nalazio svuda okolo.¹ I borci i rukovodioci jedinica 2. i 5. divizije bili su potpuno svesni ozbiljnosti situacije u kojoj su se nalazili. U tim uslovima, 7. maja popodne održan je zajednički sastanak štabova 2. i 5. divizije s članovima Glavnog štaba za Srbiju i delegatom Vrhovnog štaba, na kome je detaljno analiziran položaj naših jedinica i mere koje bi trebalo preduzeti. Konstatovano je da je neprijatelj doveo u pitanje opstanak naših snaga na ovom terenu i da se one što pre moraju uputiti prema snagama 2. udarnog korpusa u Crnoj Gori i Sandžaku, kako bi se na njih naslonile i predale im bolnice s teškim ranjenicima. Da bi se ispitala situacija na komunikaciji

¹ Iznoseći podatke o borbama protiv 2. i 5. divizije, Bilten komande Srpske državne straže za 7 maj 1944. konstatuje: "... Borbe sa komunistima iz Okruga valjevskog ponovo su prenete na prostoriju Okruga užičkog. Komunisti oступaju u dve kolone: jedna desnom obalom Rogačice, druga drumom Magleš-Varda-•elova Gora-Kadinjača-Štapari. Naše i nemačke trupe nastavljaju gonjenje". (Arhiv VII, k. 25. dok. br. 11/5).

Užice—Višegrad, preko koje je trebalo preći na putu za Crnu Goru i u isto vreme osigurala pl. Taru od upada neprijateljskih snaga, odlučeno je:

4. i 10. krajiška brigada da se prebace u rejon Miloševca, da se tu osiguraju od dejstva neprijatelja s pravaca s. Vardišta, s. Mokra Gora, prevoja Šargana i s. Kremne i izviđaju komunikaciju Užice—Višegrad, i

2. proleterska divizija da se zadrži na prostoriji s. Kaluđerske Bare—Dobro polje, zatvarajući pravce prema Bajinoj Bašti, s. Rogačici, s. Zaglavku, Kadinjači, s. Bioski i s. Kremnima.²

Nasuprot nastojanjima Udarne grupe, neprijatelj je — verovatno pod pretpostavkom da će naše jedinice koje su i ranije iz rejona s. Varde, delom snaga ispoljile težnju prema Drini, i ovoga puta usmeriti svoju glavninu ka Drini da bi u rejonu s. Starog Broda i s. Žepskog Broda prihvatile 16. i 17. diviziju 3. korpusa ili se prebacile u istočnu Bosnu — odustao od energičnog gonjenja 2. i 5. divizije i preduzeo pregrupisavanje snaga radi ojačanja svojih jedinica na Drini. U tom cilju uputio je iz Užica prema Višegradu i s. Starom Brodu preko 100 kamiona sa pešadijom i materijalom, a avijacijom je neprekidno izviđao ovaj rejon. Oko 40 kamiona sa neprijateljskom pešadijom upućeno je iz Užica u Čajetinu, koji su predveče 7. maja izbili na Palisat, a jednim delom i na Borovu Glavu.³

Situacija 8. maja

U toku noći 7/8. maja 4. i 10. krajiška brigada napustila je položaj na liniji Metaljka (k. 981)—Kadina glava (k. 1013) i preko Golupca (k. 1113) i Dobrog polja krenule za Miloševac, gde su stigle ujutru 8. maja i odmah uputile izviđačka odeljenja prema Sarganu, s. Kremnima i s. Mokroj Gori, a borbena osiguranja izbacile na Čepļjevac (k. 1221), Runjevu glavicu (k. 1438) Gavran (k. 1453).

² Dnevnik Ljubodraga Đurića.

³ Operacijski dnevnik 5. divizije; Naređenje štaba 5. divizije, od 9. V 1944, Zbornik 1/7, str. 438.

Nikšića presed (k. 1306), Zborište (trig. 1514) i Ivicu (k. 1328).⁴

Istovremeno su se jedinice 2. proleterske divizije pomerile iz rejonu Kaluđerskih Bara na zapad tako da su ujutru 8. maja posele položaj na liniji k. 977—Šljivovica—k. 996—Golubac (k. 1113)—Visoka glava (k. 1174)—k. 1131, isturajući jača borbena osiguranja i izviđačko-obaveštajne organe prema Bajinoj Bašti, Kadinjači, s. Kremnima i Šarganu.

Te noći je 1. bataljon 1. krajiške brigade, koja je bila na odvojenom pravcu (ojačan jednom četom 4. bataljona), krenuo iz zaseoka Podgorice i oko 2,30 časova 8. maja napao poljske stanice Srpske državne straže u Čajetini i na Palisatu. Napad nije bio efikasan koliko je to bilo potrebno. Oko 120 Nedićevih žandarma koji su se nalazili u ovim selima, uporno se branilo iz dobro utvrđenih zgrada, sve do zore, kada se borba utišala, a bataljon 1. brigade povukao na polazni položaj u rejon zaseoka Podgorice. Prilikom ovog napada 1. bataljon je imao dva poginula i dva ranjena borca a za neprijatelja se pretpostavlja da je imao oko 20 mrtvih i ranjenih. Oko 8 časova 8. maja neprijatelj je uz podršku artiljerije i minobacača iz više pravaca počeo napad na 1. krajišku brigadu. U tom trenutku ona je imala ovakav raspored: 1. bataljon u zaseoku Podgorici, 2 u zaseoku Sainovini, 3. u zaseoku Pavlovićima i 4. bataljon sa bolnicom u zaseoku Rosuljama. Od s. Kremne, pravcem Rudine—Ravnice (k. 893)—Miloševac (k. 963) napadao je jedan bataljon bugarske 24. pešadijske divizije; na pravcu s. Stapari—s. Cvetići—zaselak Vermezovići jedna četa nemačkih vojnika, i na pravcu Čajetina—Obradovo brdo (k. 984)—zaselak Podgorica neke manje jedinice bugarske 24. pešadijske divizije i pripadnici stanica Srpske državne straže iz Čajetine. Najjači napad neprijatelj je izvršio pravcem od s. Kremne prema Pavlovićima, koji je zatvarao 3. bataljon 1. krajiške brigade. Na tom pravcu bugarski bataljon je uspeo do 17 časova, posle jakog otpora, da zauzme Rudine, Ravnice, Miloševac i Pavloviće, ali je dalje njegov nastupanje prema Vučjem brdu (k. 837) i Sainovini bilo zadržano. Na ostalim pravcima, od Cvetića i Čaje-

⁴ Dnevnik M. Morače.

tine, neprijatelj nije postigao neki značajniji uspeh i vraćen je na polazne položaje. U ovim borbama 1. brigada je imala dva ranjena, dok za neprijateljske gubitke nemamo podatke.⁵

Iz dejstva 1. krajiške brigade neprijatelj je izvukao potpuno pravilan zaključak da snage 5. divizije imaju nameru da se upute na prostoriju južno od Užica i ponovo krenu prema r. Ibru. Ovu nameru jasno je uočila četnička Vrhovna komanda, pa je, da bi ovo onemogućila, 8. maja naredila četničkom Požeškom korpusu da odmah krene pravcem s. Potpeće—s. Rožanstvo i dejstvuje prema situaciji, a Javorskom korpusu da se uputi u rejon s. Močioca i stavi pod komandu štaba požeškog korpusa. Grupi četničkih dragačevskih brigada, koja se nalazila oko Guče, naredila je da se pripremi za pokret i akciju.¹⁰⁰

U toku 8. maja na Tari nije bilo naročito značajnih borbenih dejstava, ali su se ponavljale vesti da može brzo doći do koncentričnog napada na ovom sektoru. Saobraćaj na komunikaciji Užice—Bajina Bašta i Užice—Višegrad bio je vrlo živ jer je neprijatelj dovlačio nova pojačanja pred Udarnu grupu. Neprijatelj je ispoljavao samo mestimičnu aktivnost pošto je bio neodlučan da jačim snagama, na pošumljenom terenu Tare, napadne naše snage. Nešto aktivniji neprijatelj je bio samo sa pravca Bajine Bašte i od s. Kremne. Tako su izvesne jedinice bugarske 24. pešadijske divizije, upućene iz Bajine Bašte preko s. Mačevine, Preseda (k. 686) i s. Jasikovice, izbile na Brezu (k. 1055). Druga bugarsko-četnička kolona krenula je iz Bajine Bašte pored manastira Rače i izbila na liniju Sokolovića—Cerje—Crnjuša (k. 761). Iz suprotnog pravca, od s. Kremne, upućena je jedna nemačka fašistička četa, ojačana sa dva tenka, koja je preko Orlovca (k. 904) izbila na Visoku glavu (k. 1174). Sa položaja kod Kaluđerskih bara 2. bataljon 2. proleterske brigade zaustavio je dalje prodiranje bugarskih snaga od Breze i Sokoloviće ka Šljivovici, dok su jedinice 3. srpske i 4.

⁵ Izveštaj štaba 1. krajiške brigade, str. pov. br. 10, od 12. V 1944. Zbornik tom I, knj. 7, str. 454; Izveštaj štaba 1. krajiške brigade, od 9. V 1944, Arhiv VII, kut. 782, br. dok. 16/6; Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade.

¹⁰ Depeša četničke Vrhovne komande, br. 121 i 122, od 8. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 20A/691.

proleterske brigade u protivnapadu odbacile nemačku četu sa Visoke glave prema Kremnima. U ovim borbama jedinice 2. divizije imale su četiri ranjena borca.⁷

*Prelazak 5. krajiške divizije preko
komunikacije Tjžice – Višegrad*

U takvoj situaciji štab Udarne grupe je 8. maja naredio: 4. i 10. krajiškoj brigadi da izvrše marš iz rejonu Miloševca, u toku noći 8/9. maja pređu železničku prugu i drum Užice–Višegrad, na odseku s. Mokra Gora–s. Kremna, i prebace se na prostoriju s. Semegnjeva, a 2. proleterska divizija da se zadrži u rejonu Miloševca radi odmora, s tim da u toku noći 9/10. maja i ona pređe komunikaciju Užice–Višegrad na istom odseku na kojem i 5. divizija i prebaci se južno od ove komunikacije.⁸ U vezi s tim, štab 2. divizije je naredio:

– 3. srpskoj brigadi: da se 9. maja do 4 časa prebaci u rejon Miloševca, s tim da dva bataljona postavi na Iver (k. 1465) i k. 1532, radi zatvaranja pravaca koji u ovaj rejon izvode od s. Mokre Gore i prevoja Sargana;

– 4. proleterskoj brigadi: da se pomeri na prostoriju Čeprljevac (k. 1221)–Ivica (k. 1328)^k. 1386–Runjeva glavica (k. 1438) i zatvori pravce koji na nju izvode od s. Kremne i prevoja Šargana, isturajući jača borbeno osiguranja na liniji Ivica–k. 1202–k. 1131 (isklj.);

– 2. proleterskoj brigadi: da izvrši marš u rejon Dobrog polja i zatvori pravce koji u Dobro polje izvode od s. Kremne i s. Bioske, kao i pravac od Bajine Bašte.

Pored toga, svim jedinicama je naređeno da u toku 9. maja isturaju što dalje, prema komunikaciji Užice–Višegrad, izviđačka i obaveštajna odeljenja radi praćenja i izviđanja neprijatelja. Da bi se što bolje prikrrio raspored i prisustvo naših snaga, sve jedinice su imale da se zamaskiraju, a stanovištvu da se onemoguću kretanje ka neprijateljskim položajima.⁹

⁷ Izveštaj štaba 2. divizije, pov. br. 83 od 8. V 1944, u 13,20 časova, Arhiv VII, k. 782, dok. br. 15/6; Naređenje štaba 2. divizije, op. br. 67 od 9. V 1944, u 17,20 časova, Zbornik 1/7, str. 443.

⁸ Dnevnik M. Morače; Operacijski dnevnik 5. divizije.

⁹ Naređenje štaba 2. divizije, op. br. 65 od 8. V 1944. (Arhiv VII, k. 733, dok. br. 5/33/5).

Pred pad mraka 8. maja 5. krajiška divizija je krenula u dve kolone prema komunikaciji Užice—Višegrad: 4 krajiška brigada pravcem Miloševac—Nikšića presed—s. Timotijevići (k. 1232)—Koviljača (k. 1108)—Međedova leska (k. 1012)—s. Mokra Gora—s. Semegnjevo; 10. krajiška, sa štabom 5. divizija i članovima Glavnog štaba za Srbiju, pravcem Miloševac—Zborište—s. Milekići—Gola glava (k. 1174)—Šargan (k. 1019)—s. Sišatovac—Veliki vrh (trig. 1182)—•Ceskovi vis (k. 1110)—s. Semegnjevo.

U toku marša štab Udarne grupe je stigao u s. Milekiće, gde je na predlog Blagoja Neškovića, sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, ponovo odlučio da razdvoji 2. od 5. divizije. Na osnovu ove odluke, u 22 časa je naredio:

- da 2. proleterska i 3. srpska brigada, sa štabom 2. divizije, članovima Glavnog štaba za Srbiju, delegatom Vrhovnog štaba, grupom vojno-političkih rukovodilaca i članovima sovjetske vojne misije, posle kraćeg odmora na Tari i prijema materijala od saveznika, krenu prema prostori Jelova gora—Povlen, odakle da pređu u Šumadiju;

- da se 4. proleterska brigada, sa bolnicom 2. divizije, u toku noći 9/10. maja prebaci preko komunikacije Užice—Višegrad, na odseku između Kremne i Mokre Gore; s tim što će je ina komunikaciji prihvatiti bataljoni 4. i 10. Krajiške brigade.¹⁰

Pošto je 2. divizija trebalo da dejstvuje samostalno i u direktnoj vezi sa Vrhovnim štabom, to joj je štab 5. divizije predao jednu radio-stanicu i zajedno s gornjim naređenjem i s članovima Glavnog štaba za Srbiju uputio je iz Milekića za Miloševac.

Oko 24 časa, obe kolone 5. divizije izbile su po gustoj magli na komunikaciju Užice—Višegrad i odmah je počela prelaziti: 4. krajiška brigada kod ž. st. Mokre Gore, a 10. krajiška na Sarganu. Interesantno je da neprijatelj nije jačim jedinicama poseo komunikaciju, premda je za to imao snaga, iz čega se može zaključiti da je najviše računao s mogućnošću da će se naše snage uputiti prema Drini. Tako je prelazak preko komunikacije izvršen lakše i s manje borbe nego što se predviđalo. Jedinice 4. kra-

¹⁰ Naređenje štaba 5. divizije od 8. V 1944. (Arhiv VII, k. 732A, dok. 49/3).

jiške su likvidirale otpor slabije neprijateljske posade na stanici u Mokroj Gori i istu spalili, a 1. i 2. bataljon 10. krajiške odbacili su sa Sargana prema s. Kremni, jednu grupu od oko 40 nemačkih vojnika. U ovim borbama neprijatelj je imao 9 mrtvih, a zaplenjena su 2 puškomitraljeza, 6 pušaka i 2 pištolja. Jedinice 5. divizije nisu imale gubitaka.

Po izvršenom zadatku obe brigade su nastavile pokret određenim pravcima, tako da su 9. maja oko 7 časova (4. krajiška brigada), odnosno oko 12 časova (10. krajiška brigada) izbile u s. Semegnjevo, gde su zatekle 1. krajišku brigadu koja je toga dana u 4 časa ovde stigla iz s Branežaca.¹¹

Prelazak preko komunikacije i pokret do s. Semegnjeva bili su vrlo naporni za premoreno ljudstvo i stoku. Iznemogli konji ostajali su putem. Sam marš je bio slabo organizovan.

Odmah po dolasku u Semegnjevo štab Udarne grupe izvestio je štab 2. udarnog korpusa o situaciji kod 2. i 5. divizije i o odluci za dalja dejstva. Radiogram glasi:

„Morali smo napustiti zapadnu Srbiju. Sada smo sa Petom divizijom i Četvrtom proleterskom brigadom na Zlatiboru. Druga i treća brigada pokušaće sa Tare napad ka Valjevu. Jedinice su nam umorne i sa velikim bolnicama. Ako ofanziva potraje moraćemo da se naslonimo na vas. Javite o situaciji tamo.“¹²

*Proboj 4. proleterske brigade preko
komunikacije Užice – Višegrad*

Cim je primio naređenje štaba Udarne grupe da 2. proleterska i 3. srpska brigada, posle kraćeg odmora na Tari, krenu prema Povelnu i Maljenu i dalje ka Šumadiji, a 4. proleterska brigada da se privremeno uputi na Zlatibor radi povezivanja sa 2. udarnim korpusom (kome je trebalo da preda ranjenike), štab 2. divizije je 9. maja u 9 časova naredio:

¹¹ Dnevnik M. Morače: Operacijski dnevnik 5. divizije; Operacijski dnevnik 10. krajiške brigade.

¹² Knjiga primljenih depeša 2. korpusa, Arhiv VII, k. 783, dok. 13/4.

— 4. proleterskoj brigadi: da se orijentiše u pravcu s. Milekića, odakle u toku noći 9/10. maja da pređe komunikaciju Užice—Višegrad na odseku s. Kremna—s. Mokra Gora, a zatim da se smesti u s. Semegnjevu i da odmah uputi u pravcu komunikacije jedan ili dva bataljona koji bi do stizanja glavnine brigade ispitali mesta najpogodnija za prelaz. Brigada je upoznata sa ranijom odlukom štaba Udarne grupe da joj pri prelasku komunikacije sadejstvuju jedinice 5. krajiške divizije koje su imale da napadaju neprijateljske posade na železničkim stanicama u s. Mokroj Gori, na Šarganu i u s. Kremni. Pored toga, brigadi je dodeljena radio-stanica za održavanje veza, i s njom je upućen načelnik štaba 2. divizije Savo Drljević.

— 2. proleterskoj brigadi: da se razmesti na prostoru Dobro polje—Rust, zatvori sve pravce koji na ovu prostoriju izvode od Kremne, Bioske i Bajine Bašte i da prema ovim mestima upućuje izviđačka odeljenja koja bi otkrivala neprijatelja;

3. srpskoj brigadi: da se i dalje zadrži u rejonu Miloševca, zatvarajući pravce od Kremne, Sargana i Mokre Gore.¹³

2. proleterska i 3. srpska treba svoje teške ranjenike da predaju 4. proleterskoj brigadi, zatim da se na Tari, prikrivene u šumi, zadrže 2—3 dana radi odmora, prijema materijala od saveznika i da prikupe podatke o neprijatelju prema Povlenu i Maljenu, a onda krenu ka Sumadiji.

U toku dana obe brigade su predale svoje teške ranjenike 4. proleterskoj brigadi, koja je oko 16 časova, sa načelnikom štaba 2. proleterske divizije, Savom Drljevićem krenula iz s. Đurića da se preko prevoja Šargana prebaci u Semegnjevo. U prvi mrak 4. proleterska je izbila pred vrh Šargana.¹⁴ U međuvremenu je nemačko-fašističko komandovanje uvidelo da ise naše snage ne kreću prema Drini, već da dejstvuju ka Priboju i Rudom, te je povuklo deo nemačko-bugarskih snaga sa desne obale Drine i uputilo ih prema s. Mokroj Gori, Sarganu

¹³ Naređenje štaba 2. divizije, Op. br. 66 od 9. V 1944. u 9 časova. Zbornik 1/7, str. 440.

¹⁴ Operacijski dnevnik Prateće čete 4. proleterske brigade.

i s. Kremni da zatvore komunikaciju Užice—Višegrad. Te snage, zajedno sa Zlatiborskom i Račanskom četničkom brigadom, zaposele su položaje duž železničke pruge između s. Vardišta i s. Kremne, postavivši najjaču grupu na prevoju Šargana, koji je hitno utvrđen.¹⁵

Odmah pošto su prednji delovi 4. krajiške izbili na Šargan, neprijatelj ih je primetio i uskoro je cela kolona zasuta jakom pešadijskom vatrom, ručnim bombama, trombionima i minama lakih minobacača, koji su još ranije uzeli elemente za noćno gađanje i bili postavljeni na pogodne vatrene položaje sa kojih su mogli vrlo uspešno braniti prilaze vrhu Šargana, preko koga je išla jedina konjska staza prema Semegnjevju. Odmah su čelni bataljoni 4. brigade prešli u napad, ali nisu mogli da isteraju nemačke fašističke vojnike iz rovova, jer nisu imali teškog naoružanja, mina za minobacače i ručnih bombi. Izgledi da se brigada, opterećena velikim brojem teških ranjenika, prebaci na Šarganu preko komunikacije Užice—Višegrad bili su minimalni. Stab brigade je činio krajnje napore da situaciju okrene u svoju korist pa je naredio da se okuži neprijatelj koji se na vrhu Šargana nalazio u rovovima, dok je bolnicu uputio ka železničkoj stanici Jatare, jednom zaobilaznom vrlo strmom stazom. Tako je otpočelo prebacivanje preko komunikacije. Međutim, u tom trenutku je stiglo neprijatelju pojačanje od s. Kremne (dva tenka i nekoliko kamiona pešadije). Razvila se teška, dramatična borba za svaki metar zemljišta, u kojoj su se nesebično i požrtvovano zalagali svi borci i rukovodioci 4. proleterske brigade da bi izvukli svoje ranjene drugove i bolnicu iz dotada najteže i najkritičnije situacije. Borba je trajala celu noć i nastavila se po svanuću tako da je 4. proleterska brigada, tek oko podne 10. maja uspela da se prebaci preko komunikacije, odlepi od neprijatelja i izvuče sve ranjenike 2. proleterske divizije, među kojima se nalazilo 29 teških ranjenika koji su nošeni na nosilima, kao i dvojica nosila sa teškim ranjenicima iz 4. krajiške brigade, koja su uz put našli borci 4. proleterske.

¹⁵ Depeša Zlatiborskog četničkog korpusa, br. 191 od 11. V 1944. (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/193).

Treba istaći da su upornost, odlučnost i ljubav prema ranjenim drugovima koje su u toj borbi pokazali borci 4. proleterske brigade vredni najvećih priznanja.¹⁶

Prilikom prelaska 4. proleterske brigade preko komunikacije Užice—Višegrad izostalo je predviđeno sa dejstvo i prihvata od strane 5. krajiške divizije, čije su jedinice bile veoma zamorene. Štab divizije je smatrao

¹⁶ Radi ilustracije navodimo opis tog podviga jedinica 4. proleterske brigade, po sećanju dr. Branka Kandića „... dolazi najteži deo terena za čitavo naše ljudstvo — Šargan, koji treba preći. Neprijatelj osipa vatru iz svih oruđa. Bolnica se kreće preko Šargana kroz bespuće i kamenjar. Teško je reći za koga je teže, da li za onoga koji je na nosilima ili za onog koji ga nosi. Nezna se da li je teže uz Šargan ili niz Šargan. Kamen se samo kotrlja zbog nespretnog noćnog kretanja. Uz sve to s vremena na vrijeme jauk teškog ranjenika sa nosila. Jedan drug koji je nosio nosila tako se povrijedio, da je za njega trebalo odmah nabaviti nosila, jer je u napornom noćnom maršu slomio nogu". (Četvrta proleterska". Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1952. god. str. 237.)

Istog događaja dobro se sećao i preminuli general-potpukovnik Savo Burić. Pored ostalog, on je pisao: „Uskom stazom koja vodi strminama Tare, isprekidanom sniježnim usovima, spuštala se kolona u pravcu Šargana ka cesti Užice—Višegrad. Šargan je vododelnica između Drine i Morave; od njega se desno i lijevo slivaju planinski potočići, koje na jednoj strani Rrzav vodi u Drinu, a na drugoj Đetinja u Moravu. On je kao most koji veže Zlatiborski masiv sa Tarom, a od njega desno i lijevo pukle su dvije provalije. Njegovu utrobu provrtjeli su nekada bosanski i srpski mineri s jedne i druge strane i kroz njega proveli željezničku prugu i tako još više ostrmili provaliju. Preko Šargana je prebačena cesta koja veže Užice sa Višegradom.

Dva bataljona su pošla ispred glavnine brigade da bi do njenog pristizanja ugrabili onaj komad ceste na vrhu preko koga vodi staza za Zlatibor i Semegnjevsku Goru. Međutim, Nijemci su već ranije stigli na vrh i izgradili rovove i utvrđenja, a da bi bili sigurni doveli su iz Užica i tenkove. Bataljoni su stigli mnogo ranije od glavnine i odmah počeli borbu za prelaz. Brigada je pristizala, a bataljoni još nijesu bili uspeli da otmu pedalj ceste. Nijemci se nisu dali istjerati iz rovova. Brigadni protivkolac nije imao više municije da se suprotstavi tenkovima. Noć je odmicala, a zora je nagovještavala lijep sunčani dan, ali ne i za našu brigadu u slučaju da ne uspije da se prebaci preko Šargana, jer natrag u Taru ponovo sa ranjenicima nije se moglo. Prošli smo onuda kuda je ljudska noga rijetko kad prošla. Bataljoni su dohvatili nosila, konjovodci povelj konje i komoru, skidali toware i minobacače i na ledima se survavali niz urvinu, iznad samog tunela Jatare. Jezivo je bilo nadnijeti se nad provaliju, a kamo li preko nje proći. Nosila su se preturala preko boraca, a ispod nogu se odronjavalo kamenje. Pod težinom mitraljeza i minobacača, borci

da 4. proleterska brigada neće, kao što nisu ni njegove jedinice, naići na jačeg neprijatelja, čime je učinio ozbiljan propust koji se mogao skupo platiti.

Oko 6 časova 10. maja prednji delovi 4. proleterske brigade stigli su u s. Semegnjevo i tu zatekli štab 5. divizije, koji se spremao za pokret ka s. Ribnici. Štab 4. proleterske upoznao je štab 5. divizije sa stanjem brigade, teškoćama koje je preživela, naglasivši da je brigada veoma zamorena nošenjem velikog broja ranjenika. Štab 5. divizije je smatrao da će doći do oštrijih borbi s neprijateljem na komunikaciji Užice—Nova Varoš, pa je naredio da 4. proleterska brigada ostane na odmoru u s. Semegnjevu. Pre polaska organizovao je radio-vezu preko koje je trebalo da uputi naređenje 4. proleterskoj kada i kojim pravcem da krene za jedinicama 5. divizije.¹⁷

*Prelazak 5. divizije preko komunikacije
Užice—Borova glava*

Prateći razvoj događaja kod Udarne grupe u zapadnoj Srbiji, a kako je bio upoznat sa teškim borbama koje su vodile jedinice 16. i 17. divizije u istočnoj Bosni, gde je neprijatelj nadmoćnim snagama nastojao da ih odbaci od r. Drine na zapad, Vrhovni štab je 9. maja poslao štabu Udarne grupe sledeći radiogram:

„Lekić sa svojim divizijama (16. i 17. divizija — prim. P. V.) neće moći da stigne na vreme jer je naišao na jake neprijateljske snage s kojima vodi borbu na sektoru Kasaba—Sokolac. Prema tome nastojte da se prebacite na Goliju i oslonite na Peka koji je već očistio skoro ceo Sandžak.“¹⁸

Istog dana štab 5. divizije je preko obaveštajnih organa dobio podatke da neprijatelj računa da će naše snage krenuti iz s. Semegnjeva ili prema pl. Goliji ili ka Rudom, te je, da bi ovo sprečio, uputio izvesne snage iz

su se oburavali niz strminu. Mimo očekivanja, zahvaljujući proleterskoj smjelosti, izneseni su svi ranjenici, oružje i komora bez velikih povreda, i uspjeli smo da izbijemo na suprotnu stranu". („Četvrta proleterska, VII JNA, Beograd, 1952. god., str. 215).

¹⁷ Dnevnik M. Morače; Operacijski dnevnik 5. divizije.

¹⁸ Arhiv VII, k. 783, dok. 12/4.

s. Kremne u s. Šljivovicu, a iz Užica preko Čajetine i Palisata u s. Ribnicu i na Borovu glavu.¹⁸ Takođe je postavljao da će neprijatelj uskoro još više ojačati svoje snage u pomenutim mestima i da će sa tih pravaca preduzeti napad na 5. diviziju u s. Semegnjevu. Da bi odstranio pažnju neprijatelja od Semegnjeva i sačekao 4. proletersku brigadu, štab 5. krajiške divizije je razradio plan dejstva i odlučio da jednu brigadu odmah uputi ka s. Rožanstvu kako bi ona privukla neprijateljske snage iz Čajetine i sa Borove glave na sebe i obmanula neprijatelja o stvarnom pravcu pokreta glavine divizije, a dve brigade da predane u Semegnjevu i rano ujutru 10. maja izvrše marš ka s. Ribnici, a zatim produže ka s. Ljubišu. Na osnovu ovakvog plana dejstva štab 5. divizije je istog dana naredio:

– 1. krajiškoj brigadi: da u toku noći 9/10. maja izvrši marš pravcem s. Semegnjevo–zaselak Podgorica, da pređe komunikaciju Užice–Čajetina jugozapadno od s. Mačkata i da produži na prostoriju s. Alin Potok–s. Rožanstvo, gde da razbije četničke snage ukoliko bi na njih naišla;

– 4. krajiškoj brigadi: da osigurava pravac prema Čajetini i Palisatu, a 10. maja u 4 časa da krene pravcem s. Semegnjevo–Devojačko brdo–Džamija (k. 1117)–s. Ribnica i razmesti se u šumi na severnim padinama Tornika, s tim što bi isturila jača osiguranja na Nerandžu (k. 1150), a izviđačko-obaveštajne patrole ka komunikaciji Čajetina–Borova glava. U toku noći 10/11. maja da nastavi marš i da na odseku Orlov vrh–Grbačica pređe komunikaciju Čajetina–Borova glava, a zatim u produžetku marša preko Čigote da se prebaci u s. Gornji Ljubiš;

– 10. krajiškoj brigadi: da 10. maja u 5 časova krene za kolonom 4. krajiške brigade i smesti se u šumi Rajičevina (k. 1138 – na levoj obali rečice Obudojevice), isturajući borbena osiguranja na Lupoglav (k. 1141) i dalje prema komunikaciji Čajetina–Borova glava, a u

¹⁹ Da su ovi podaci koje je dobio štab 5. divizije bili tačni vidi se iz depeše četničke Vrhovne komande, br. 790, upućene 9. maja 1944. potpukovniku Miroslavu Trifunoviću, a koja glasi: „Naši i nemački delovi zatvorili put Užice–Kokin Brod. Isto tako zatvorena i Limska dolina“. (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 20/521).

toku noći 10/11. maja, produžujući marš na istok, da pređe pomenutu komunikaciju na odseku Šumnato brdo (k. 1092)—k. 1094 (zapadno od Smiljanskog zakosa) i preko Cigote izbije na prostoriju s. Rakovica—s. Gostilje, i odatle da izbací jača borbená osiguranja na najviši vrh Cigote (trig. 1422) radi obezbeđenja od dejstva neprijatelja sa komunikacije Čajetina—Borova glava ka razmeštajnoj prostoriji brigade.²⁰

Nasuprot ovakvim namerama štaba 5. divizije četnička Vrhovna komanda, koja je radila po direktivama nemačkog generala Felbera, naredila je Valjevskom korpusu da vrši pritisak na naše snage sa istoka i nabacuje ih na Taru, a u isto vreme da im spreči eventualno širenje na istok i prelazak preko Lima. Pod komandu Valjevskog korpusa, kao ojačanje, stavljena je četnička Užička brigada Zlatiborskog korpusa.²¹ Zlatiborski korpus je dobio zadatak da delegata četničke Vrhovne komande da 10. maja u 7 časova ovlada linijom Viogor (trig. 1281)—Semegnjevská gora—Gruda (trig. 1140) i osloncem na nju napadne jedinice 5. krajiške divizije u rejonu s. Semegnjeva.²²

Istog dana četnički Požeški korpus je stigao u s. Rožanstvo, gde je zatekao jednu brigadu Valjevskog korpusa, koja je u ovo selo stigla nemačkim kamionima preko Užica.²³

Devetog maja oko 18 časova 1. krajiška brigada je krenula određenim pravcem i već oko 23 časa izbila u rejon s. Kneževića na komunikaciju Užice—Čajetina. Odmah su 1. i 2. bataljon postavili osiguranje prema s. Mačkatu i Čajetini, a zatim je kod Cerića (k. 729) počelo prebacivanje ostalih jedinica brigade preko drumá. Kako neprijatelj nije ometao ovaj prelazak, to se već oko 24 časa čitava brigada prebacila preko komunikacije i

²⁰ Naređenje štaba 5. divizije od 9. V 1944, Zbornik 1/7, str. 438.

²¹ Depeša četničke Vrhovne komande, br. 132 od 9. V 1944. (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, brč 20A/693).

²² Izvod iz operacijskog dnevnika četničkog Zlatiborskog korpusa. Arhiv VII, S—V br. 1946; Izveštaj prvog pomoćnika komandanta Zlatiborskog korpusa od 9. V 1944, u 20,10 časova. (Arhiv VII, S—V br. 1973).

²³ Depeša Požeškog korpusa, br. 47 od 9. V 1944. (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/195).

u svanuće 10. maja stigla na prostoriju s. Rudine—s. Terzići, s tim što je zadržala 3. bataljon u s. Mušvetama da bi zatvorio pravac od komunikacije ka s. Rudinama.

Kada su snage 1. krajiške izbile u Rudine, dobijem su podaci da se u zaseoku Čumićima nalazi jedna grupa četnika sa zamenikom komandanta četničkog Zlatiborskog korpusa. Stab brigade je ukratko procenio situaciju i doneo odluku da napadne četnike. U napad je upućen 1. bataljon. On je energičnim dejstvom, posle kraćeg otpora, savladao neprijatelja, zarobivši četnika iz pratnje zamenika komandanta Zlatiborskog korpusa, i zaplenivši svu njegovu arhivu, 3 puške, 2 pištolja, nešto municije i drugog materijala. Po izvršenom zadatku i goneći razbijene četnike ka Cajetini bataljon je pre podne izbio na Gradinu i Sanac (k. 1149) i tu poseo položaj osiguravajući se prema Cajetini i Palisatu.

3. bataljon, koji je bio ostavljen da zatvori pravac s. Mačkat—s. Rudine, postavio je više zaseda koje su na liniji Cerić (k. 729)—Potrkulja (k. 722), zapadno od s. Kneževića, zatvorile komunikaciju Užice—Čajetina. Oko 9,15 časova na zasede je od Užica naišla jedan kolona bugarske 24. pešadijske divizije, jačine oko 200 vojnika, koja je sprovodila za Čajetinu 70—80 kola nатовarenih raznim materijalom. Zasede su pustile neprijatelje na odstojanje oko 100 metara i onda otvorile jaku mitraljesku i pušчанu vatru i potpuno ga razbile. Neprijatelj se dao u panično bekstvo ostavljajući svu komoru na drumu. Verovatno bi neprijatelj bio uništen, a njegova komora razbijena da nisu četnici i pripadnici Srpske državne straže sreza zlatiborskog i crnogorskog i Užička rezervna četa²⁴ iz Čajetine iznenada i s leđa napali 3. bataljon, zbog čega se ovaj morao povući istočno od komunikacije i uputiti u s. Mušvete, a nešto kasnije u s. Rudine gde je ojačao položaj 2. i 4. bataljona na liniji Lupoglav (k. 998)—Jankovo brdo (k. 950)—Bojište (k. 1066). Na Ceriću, južno od s. Kneževića, zadržao se samo jedan vod koji je oko 10 časova dočekao jedan kamion s bugarskim fašističkim vojnicima i u kratkoj borbi gotovo ih sve pobio, a zatim se povukao ka Rudinama.

²⁴ Izveštaj okružnog načelnika u Užicu od 11. V 1944. (Arhiv VII, k. 27, dok. 40/3).

Već oko podne 10. maja počele su još oštrije borbe kod svih bataljona 1. krajiške 'brigade, jer je neprijatelj, osetivši njen dolazak u Rudine, hitno intervenisao u nameri da je razbije i uništi. Jače neprijateljske snage krenule su u napad iz dva suprotna pravca: od Čajetine i iz s. Rožanstvo. Na pravcu Čajetina—Gradina—Rudine napad je izvršilo preko 300 četnika i pripadnika Srpske državne straže. Međutim, njih je na pogodnom položaju Sanac—Gradina dočekaao 1. bataljon i ostrim protivnapadom odbacio u Čajetinu. Pravcem Rožanstvo—Rudine napadao je ceo Valjevski četnički korpus. On je tri puta u toku dana jurišao na položaj Lepoglav—Jankovo brdo—Bojište, ali su ga 2. i 4. bataljon snažnim otporom i dobro organizovanom vatrom uvek odbijali i na kraju, pred mrak, odbacili na njegov polazni položaj na komunikaciju Užice—s. Ljubiš.

Neprijatelj je u ovim borbama imao oko 100 vojnika izbačenih iz stroja, dok je na strani jedinica 1. krajiške brigade ranjen samo jedan borac.²⁵

Istog dana u 6 časova 4. i 10. krajiška brigada prikupile su se u rejonu s. Semegnjeva, zatim prešle r. Crni Rzav i krenule pravcem Devojačko brdo—Džamija—s. Ribnica i razmestile se na severnim padinama pl. Tornika (4. krajiška brigada) i u rejonu Rajčevine (10. krajiška brigada). 4. krajiška brigada je isturila borbena osiguranja na Markov do, Tornik (trig. 1496), Nerandžu (k. 1150), k. 1103 i Lupoglav (k. 1141), a 10. krajiška na Kobilju glavu (trig. 1178). Obe brigade su uputile jače izviđačko-obaveštajne patrole prema komunikaciji Užice—Borova glava, s. Palisatu, s. Semegnjevu i s. Jablanici.²⁶

Kako se 5. divizija još uvek nalazila u neposrednoj blizini 4. proleterske brigade, to je štab divizije predveče 10. maja poslao dopis štabu 4. proleterske brigade u kome mu je predložio da ako ne može uspostaviti radio-vezu sa štabom divizije, odmah krene ka s. Ljubišu, kako ne bi izgubili međusobnu vezu.

²⁵ Izveštaj štaba 1. krajiške brigade, str. pov. br. 10 od 12. V 1944. Zbornik, tom I, knjiga 7, str. 454; Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade; Operacijski dnevnik 5. divizije: Depeša četničke Vrhovne komande br. 142 od 11. V 1944. (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 20A/695).

²⁶ Operacijski dnevnik 5. divizije.

Plan štaba 5. krajiške divizije bio je u tome da prebaci 4. i 10. krajišku brigadu preko komunikacije Užice – Borova glava i da se spoje sa 1. krajiškom brigadom. Radi toga su, još u toku 10. maja izvršene potrebne pripreme, formirane kolone, izdati zadaci i određeni pravci kretanja za obe brigade. Pored toga, boravak na novoj prostoriji, gde ih neprijatelj nije uznemiravao, iskorišćen je za sređivanje i odmor jedinica. Pred mrak su obe brigade povukle svoja borbena osiguranja i prikupile se: 4. brigada u rejonu Nerandže, a 10. na Kobiljoj glavi. Oko 20 časova izvršile su marš u nameri da pređu komunikaciju. 4. krajiška, kao desna kolona, krenula pravcem Nerandža – zaselak Jokina Čuprija, gde je prešla komunikaciju, a zatim, osiguravajući se prema Borovoj glavi, nastavila pokret preko Carevog polja i Zelenog brega (k. 1153) do Gornjeg Ljubiša. Istovremeno je 10. krajiška kao leva kolona krenula pravcem zaselak Gmizovića Čuprija – Sumnato brdo, kod koga je, osiguravajući se prema s. Kraljevoj Vodi, prešla komunikaciju, a zatim produžila istim pravcem kao i 4. krajiška brigada, s tim što se od Zelenog brega (k. 1153) uputila ka s. Rakovici i s. Gostilju. U toku marša nijedna brigada nije naišla na neprijatelja, tako da su komunikaciju Užice – Borova glava prešle bez naročitih taškoća.²⁷

*Borbe 5. divizije oko komunikacije
Užice – Ljubiš – Kokin Brod*

U prvim jutarnjim časovima 11. maja nastavljani su pokreti brigada 5. divizije ka istoku. 1. krajiška brigada, kao leva divizijska kolona, krenula je iz rejona s. Rudina pravcem s. Alin Potok – Vladaje – s. Sirogojno. Jedan njen bataljon u ulozi leve pobočnice maršovao je pravcem zaselak Terzići – Bojište – Savičića glava – Hrast – Vru-ljak – Bjelovac. Zapadno od komunikacije Užice – Kokin Brod, na liniji k. 972 – Beli bor (k. 997 – Hrast prethodnica i leva pobočnica naišle su na otpor borbenih osiguranja četničkog Valjevskog korpusa i 'posle kraće borbe odbacile ih preko komunikacije, gde su ih na glavnom polo-

²⁷ Isto

žaju Vladaje—Veliki krš (trig. 1032)²⁸ s. Trnava—k. 835 prihvatile glavne snage Valjevskog i Požeškog korpusa. Posle slamanja otpora četničkih borbenih osiguranja 1. krajiška je prešla komunikaciju i oko 5 časova 1. i 3. bataljon napali su glavninu Valjevskog i Požeškog korpusa koja se bila dobro utvrdila, a naročito na položaju Vladaje—Veliki krš. U oštroj dvočasovnoj borbi Valjevski korpus je odbačen sa Velikog krša, dok je glavnina Požeškog korpusa okružena na Vladajama. Borba je nastavljena sa okruženim neprijateljem. Četnici su pružali snažan otpor i pokušavali da razbiju obruč. Oko 10 časova oni su u tome i uspeli, probivši se delom snaga preko s. Trnave prema s. Rožanstvu, a delom snaga ka s. Ravnama. 4. bataljon 1. krajiške brigade, koji je u međuvremenu bio uveden u borbu produžio je gonjenje razbijenog neprijatelja na pravcu Ravni. U isto vreme 1, 2. i 3. bataljon 10. krajiške razbili su izvesne četničke snage u s. Gostilju, a zatim prešli komunikaciju i na odseku s. Drenovo—Vladaje napali 1. i 2. brigadu Požeškog korpusa i u sadejstvu sa 4. bataljonom 1. krajiške brigade odbacili ih preko s. Sirogojna u pravcu Ravni.²⁸

Stab 5. divizije, koji se kretao sa 4. krajiškom brigadom, po dolasku u Gornji Ljubiš dobio je podatke da se u Ljubišu, kod škole, nalaze neke četničke jedinice. Da bi ovladao neprijateljskim položajima kod Ljubiša i na tom odseku prešao komunikaciju Užice—Kokin Brod, naredio je 4. krajiškoj brigadi da odmah napadne pomenute neprijateljske snage, i to na odseku od rečice Ljubušnice do rečice Katušnice. Već oko 6 časova 11. maja jedan bataljon 4. krajiške napao je zapadno od komunikacije četničke položaje na Borkovcu (trig. 1261) i zauzeo ga posle nekoliko uzastopnih juriša. U nastavku borbe jedinice 4. krajiške brigade su očistile zaselak Smiljanice, prešle komunikaciju, a zatim sa severa napale Crnogorsku četničku brigadu kod škole u Ljubišu. Iako

²⁸ Operacijski dnevnik 5. divizije; Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade; Dnevnik M. Morače; Izveštaj 1. krajiške brigade, str. pov. br. 10 od 12. V 1944, (Zbornik 1/7, str. 454); Izveštaj 10. krajiške brigade, pov. br. 94, od 17. V 1944, u 11,15 časova, (Zbornik 1/7, str. 476); Depeše Valjevskog četničkog korpusa, br. 110 i »III i Požeškog korpusa, br. 48 od 11. V 1944, (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/194).

se neprijatelj grčevito branio u nastojanju da spreči dalji prodor naših snaga ka istoku, jedinice 4. krajiške brigade zauzele su oko podne školu u Ljubišu, a Crnogorsku brigadu odbacile ka r. Malom Rzavu.²⁹

Ovako uspešnim dejstvom sve tri brigade 5. krajiške divizije izvršile su postavljene zadatke, a prodorom istočno od komunikacije Užice—Kokin Brod, rejon s. Čičkova, one su četničku grupaciju na položajima s. Ljubiš—s. Sirogojno—s. Roženstvo—s. Gostilja razdvojile na dva dela: severno od s. Trnave odbačeni su Valjevski i Požeški korpus, gde je u međuvremenu nemačkim kamionima stigao i Korpus gorske garde, i južno od Ljubiša, kod s. Bele Reke i zaseoka Kukanjaca 2. ravnogorski korpus, Crnogorska i Užička četnička brigada.³⁰

Borbe su nastavljene i popodne 11. maja na čitavom sektoru 5. krajiške divizije. Oko 16 časova nemačkim kamionima iz Užica stigao je u s. Rožanstvo i Oplenački korpus Gorske garde, pa su odmah sve četničke snage sa ovoga sektora preduzele protivnapad ka s. Trnavi i Vladačama, radi ponovnog uspostavljanja veza između razdvojenih četničkih grupacija severno i južno od rečice Katušnice. Neprijatelj je nastupao u tri kolone: desna pravcem s. Rožanstvo—s. Alin Potok—Čumski vrh (k. 1091) ka levom boku 1. krajiške brigade i pozadini 5. divizije; srednja pravcem s. Rožanstvo—s. Trnava—Veliki krš; i leva pravcem s. Ravni—s. Sirogojno. Međutim, u vrlo oštroj borbi u kojoj su pojedini položaji nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku tri bataljona 1. krajiške i jedan bataljon 10. krajiške brigade odbili su napad četnika i odbacili ih ka Alinom Potoku, Rožanstvu i Ravanima. Zbog zamorenosti naših jedinaca i mraka koji se već počeo hvatati nije preduzeto gonjenje razbijenog neprijatelja. Po završetku borbe 1. krajiška i jedan bataljon 10. krajiške brigade zadržali su se na položaju Beli bor—Veliki krš -- Vruljak—Bjelovac (k. 950)—zaselak Brdo (Bojovići).

²⁹ Dnevnik M. Morače; Depeša četničke Vrhovne komande, br. 852—853 od 13. V 1944. (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 20 527—528).

³⁰ Depeše Valjevskog korpusa, br. 110 i 111 od 12. V 1944. (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/194).

I na pravcu dejstva 4. krajiške brigade nije uspeo pokušaj neprijatelja da povрати izgubljene položaje kod Ljubiša.³¹

U borbama 11. maja neprijatelj je pretrpeo osetne gubitke. Prema našim podacima četnici su imali 87 mrtvih, preko 100 ranjenih i 57 zarobljenih, a od naoružanja i opreme izgubili su jedan mitraljez, 60 pušaka, 20.000 metaka, jednu radio-stanicu, arhivu četničkog Požeškog korpusa i dosta drugog materijala. U isto vreme jedinice 5. divizije imale su 5. poginulih i 9 ranjenih.³²

Prateći razvoj događaja na frontu, štab 5. krajiške divizije zaključio je da neprijatelj angažujući sveže snage na pravcu Rožanstvo—Alin Potok—ČumSki vis, teži da ugrozi levi bok i pozadinu divizije. Da bi osujetio namere neprijatelja i svoje jedinice pomerio sa komunikacije Užice—Kokin Brod dalje na istok, on je u 20 časova naredio:

— 1. krajiškoj brigadi: da krene preko s. Gornje Kruščice na prostor s. Brekova;

— 10. krajiškoj brigadi: da izvrši marš preko s. Drenove, s tim da sa dva bataljona posedne položaj s. Đedovac—Đavo, radi kontrolisanja drumu Užice—Kokin Brod, na odseku s. Drenova—s. Ljubiš, i pravca ka s. Sirogojnu; jedan bataljon da zadrži na Preslapi sa zadatkom da zatvori pravac Arilje—s. Krušica—s. Visoka, a jedan bataljon i prištapske jedinice da smesti u s. Visoka;

³¹ Izveštaj štaba 1. krajiške brigade, str. pov. br. 10. od 12. V 1944. (Zbornik 1/7, str. 454); Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade; Operacijski dnevnik 5. divizije;

Sa rezultatom ovih borbi četnička Vrhovna komanda upoznala je komandu Srbije depešom br. 852—853 od 13. V 1944, u kojoj se, pored ostalog, kaže: „Na liniji Rožanstvo—Trnava—Gostilja—Ljubiš komunisti su vršili dva juriša. Posle drugog juriša naše se snage povukle. Oдавde komunisti nadiru pravcem Sirogojno—čičkovo i ka Visokoj. Kod škole u Visokoj Ajdačić (Crnogorska brigada — prim P. V.) sačekao komuniste i posle borbe morao se povući ka Bjeluši. Ide mu u pomoć Kalabić i Ifeško (korpus Gorske garde i Valjevski korpus — prim. P. V.). U toku jučerašnjeg dana ... obostrani gubici veliki... U Ariljski srez treba da dođe i odred SDS". (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 20/527—528).

³² Dnevnik M. Morače.

– 4. krajiškoj brigadi: da krene pravcem s. Gostilje –zaselak Smiljanići, odakle oko 24 časa da nastavi marš u dve kolone: dva bataljona prema Treštenoj steni, gde da se zadrži jedan bataljon, a drugi da produži za s. Klekovo; druga dva njena bataljona da produže od (Smiljanića pravcem s. Čubraci–s. Rjeka–Savaguće, gde da se smesti bolnica i jedan bataljon, a drugi da izbiје na Metaljku, i odatle da zatvori pravce koji izvode od Okruglice, Debelog brda i s. Bjeluše ka Ljubišu u Beloj Reki.³³

No, ni neprijatelj nije stajao skrštenih ruku. Ne poznavajući stvarnu situaciju na pravcu dejstva 5. krajiške divizije i ne znajući da su njene jedinice već presekle komunikaciju Užice–Kokin Brod, četnička Vrhovna komanda je naredila Požeškom korpusu da se prebaci u prostor s. Stitkova.³⁴ Međutim, verovatno kada je primila obaveštenje da su naše jedinice već prešle ovu komunikaciju i prodrle u rejon s. Čičkove i ka s. Visokoj, naredila je Javorskom korpusu da što pre zatvori pravac s. Katići–s. Kušići. Radi objedinjavanja rada Požeškog i Javorskog korpusa stavila ih je pod komandu štaba Valjevskog korpusa kome je naredila da sa ova tri korpusa, braneći pogodno položaje, spreči prodor 5. krajiške divizije na istok ka s. Katićima, s. Kušićima i s. Šitkovu.³⁵ Istog dana iz rejona s. Guče pokrenula je ka r. Moravici grupu dragačevskih četničkih brigada koja je dobila zadatak da 12. maja do 11 časova posedne položaje na desnoj obali

³³ Naređenje štaba 5. divizije, pov. br. 120 od 11. V 1944, u 20 časova. (Zbornik 1/7, str. 446).

³⁴ Da bi što bolje iskoristila učešće okupatorskih snaga u borbama protiv Udarne grupe, četnička Vrhovna komanda je ponovo 11. maja zahtevala od potčinjenih jedinica saradnju sa nemačkim okupatorom. U tom smislu poslala je Pavlu Đurišiću sledeći radiogram:

„Iskoristićemo akciju Nemaca protiv komunista i to istovremenim napadom na komuniste. Moramo nastojati da komuniste uklještimo što pre, a nemačka akcija će nam dobro doći. Moramo sada ostaviti sve na stranu, a samo komuniste tući". (Depeša br. 796, od 11. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 20'521).

³⁵ Depeša četničke Vrhovne komande, br. 145, od 11. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 20A/695. Naređenje Komande dragačevskih brigada, str. pov. br. 143, od 11. V 1944, (Arhiv VII, S–V–br. 327).

Moravice i spreči eventualni prodor naših jedinica između Arilja i Ivanjice u prostor Dragačeva.³⁶

U toku noći 11/12. maja jedinice 4. i 10. krajiške brigade stigle su na prostoriju s. Kruščica—s. Brekova—s. Visoka—Treštena stena, dok se 1. krajiška brigada i dalje zadržala u rejonu s. Sirogojno, gde je prema naknadnom naređenju štaba 5. divizije trebalo da uhvati vezu sa jedinicama 4. proleterske brigade, a zatim da produži pokret ranije određenim pravcem. U toku marša ka novim prostorijama nije bilo nekih jačih sukoba sa neprijateljem. Jedino su delovi 4. krajiške u s. Rjeki i 3. bataljon 10. krajiške u zaseoku Brdu (Bojovići) naišli na slabije četničke snage. Neprijatelj je posle kraće borbe razbijen. Po završenom pokretu 10. krajiška se razmestila na prostoriji s. Đedovac—Davo (k. 1179)—Preslapa (k. 688)—s. Visoka, isturajući borbena osiguranja i izviđačko-obaveštajne patrole preko r. Malog Rzava i prema s. Bjeluši i Okruglici (k. 1370), a 4. krajiška na prostoriji Treštena stena (trig. 1288)—Savaguće—Metaljka (k. 1043), uputivši izviđačke jedinice i borbena osiguranja ka s. Bevoj Reci i s. Klekovu.³⁷

Dvanaestog maja pre podne bilo je mirno. Jedinice 5. krajiške divizije su se odmarale, a neprijatelj nije ispoljavao neku naročitu aktivnost, sem što je ka položajima naših snaga upućivao izviđačke grupe i patrole. Međutim, oko 15 časova neprijatelj je počeo artiljerijsku i minobacačku pripremu napada na položaje 1. krajiške brigade. Naročito jaka vatra bila je skoncentrisana na Veliki krš i Vladaje. Pod zaštitom snažne artiljerijske pripreme oko 600 četnika i nemačkih vojnika iz 4. puka „Brandenburg“, u pratnji šest tenkova i oklopnih automobila, pošlo je Velikom kršu, Vladajama i kosama iznad crkve i škole u s. Sirogojnu, a zatim izvršilo juriš, koji su sa bliskog odstojanja odbila tri bataljona 1. krajiške brigade. Ovim početnim neuspehom neprijatelj nije bio pokoleban već je, uvodeći u borbu sveže snage prispele iz Užica, organizovao nove juriše. Neprijatelj je bio vrlo uporan, nije se osvrtao na gubitke niti na protivnapade naših

³⁶ Naređenje Komande četničkih dragačevskih brigada, str. pov. br. 143, od 11. V 1944. (Arhiv VII, br. Š—V—327).

³⁷ Operacijski dnevnik 5. divizije; Operacijski dnevnik 10. krajiške brigade.

jedinica, a radio je brzo i lukavo, provlačeći se potocima i jarugama. Naglim i drskim prodorima on je uspeo da nametne inicijativu i pred mrak da ovlada Velikim kršem i Vladajama. Ispred nadmoćnijeg neprijatelja 1, 3. i 4. bataljon 1. krajiške brigade povukli su se na liniju Bjelovac—Brdo (Bojovići), dok je još oko 17 časova 2. bataljon sa bolnicom i drugim pozadinskim jedinicama brigade bio upućen preko r. Rzava i s. Moravče u s. Brekovo (zaselak Ručetin).³⁸

U međuvremenu štab 5. divizije odlučio je da 1. krajišku brigadu izvuče iz borbe i orijentiše ka komunikaciji Arilje—Ivanjica, pa je u 19,20 časova naredio:

- 1. krajiškoj brigadi: da se prebaci u rejon s. Brekova, odakle da ofanzivno dejstvuje u pravcu komunikacije Arilje—Ivanjica i da izviđa komunikaciju Ivanjica—Sjenica;

- 10. krajiškoj brigadi: da se zadrži na prostoriji Preslapa—s. Bedovac—zaselak Smiljanići i izviđa što dublje ka s. Trnovi i s. Alinom Potoku, kao i prema s. Sirogojnu i s. Gornjoj Kruščici;

- 4. krajiškoj brigadi: da ostane na dostignutoj prostoriji, s tim da bataljon sa Treštene stene pomeri ka Ljubišu radi kontrolisanja ovog rejona i izviđanja komunikacije Užice—Kokin Brod, a bataljon sa Metaljke da uputi na Okruglicu, kako bi zatvorio pravac ka pl. Mučnju. Bataljon koji se nalazio u s. Klekovu trebalo je da izviđa i osigurava pravce od s. Močioca i s. Draškovića.³⁹

Već oko 20 časova 1. krajiška brigada se odlepila od neprijatelja i krenula preko Rzava na prostoriju Kruščica—Brekovo, gde se sledećeg dana razmestila radi odmora, isturajući, pored neposrednog osiguranja, patrole prema Arilju i komunikaciji Arilje—Ivanjica. Odmah zatim neprijatelj je ovladao položajima Bjelovac—Brdo (Bojovići) i tu zanoćio.

U borbama koje je 12. maja vodila 1. krajiška brigada neprijatelj je imao 23 poginula, oko 30 ranjenih i 3 za-

³⁸ Izveštaj štaba 1. krajiške brigade, str. pov. br. 11, od 13. V. 1944, Zbornik 1/7, str. 461; Operacijski dnevnic 5. divizije i 1. krajiške brigade.

³⁹ Naređenje štaba 5. divizije, pov. br. 121, od 12. V 1944, u 19,20 časova (Zbornik 1/7, str. 449).

robljena. Pored ostalog, zaplenjen je 1 puškomitraljez i 7 pušaka. Naše jedinice su imale samo 2 ranjena.⁴⁰

Neprijatelj je nastojao da spreči širenje 5. divizije i njen dublji prodor ka Ivanjici i Ibru, a u isto vreme da joj onemogući povratak ka Zlatiboru. Radi toga je njegovo komandovanje odlučilo da se u toku 13. maja produži napad. U vezi s tim naređeno je četničkom Valjevskom i Oplenačkom korpusu da ujutru 13. maja nastave napad ka Visokoj, a četničkom Požeškom korpusu i Crnogorskoj brigadi da krenu u rejon Močioca, kako bi sprečili povlačenje 5. divizije preko Bele Reke i Ljubiša prema Zlatiboru. 2. ravnogorski korpus i Užička brigada dobili su zadatak da napadaju iz rejona s. Burađe ka Beloj Reci, dok su 1. bataljon nemačkog 4. puka „Brandenburg“ i 1. bataljon nemačkog 5. policijskog puka poseli položaj s. Kušići—s. Maskova, kako bi sprečili proboj naših jedinica ka pl. Javoru i pi. Goliji. Levo od njih, na liniji Katići—Kušići, poseo je položaj Javorski četnički korpus i delovi bugarskog 63. pešadijskog puka, dok su dragačevske brigade u rejonu s. Radaljeva zatvarale pravac s. Lisa—Dragačevo.⁴¹

Trinaestog maja ujutru sve jedinice 5. krajiške divizije posele su određene rejone. 10. krajiška na desnoj obali rečice Katušnice, na liniji Preslapa (k. 688)—Đedovac—zaselak Smiljanići držala je položaj prema Gostilju, Trnavi i Sirogojnu.⁴² 1. krajiška, pošto se povukla na desnu obalu r. Velikog Rzava, rasporedila je svoje snage: 1. bataljon na položaju k. 830—zaselak Razložine—Kosa (k. 914), frontom prema s. Čičkovi; jedan bataljon u zaseoku Baljevac, radi zatvaranja pravaca od Arilja i komunikacije Arilje—Ivanjica; jedan bataljon i bolnica u s. Brekovu, između Velikog vrha (k. 933) i k. 802, i jedan bataljon kod škole i crkve u Brekovu, sa zadatkom da zatvara pravce od Ivanjice.⁴³ 4. krajiška, koja je zatva-

⁴⁰ Dnevnik M. Morače.

⁴¹ Depeša četničkog kapetana Neška Nedića, br. 115 od 13. V 1944. Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/75.

⁴² Izveštaj štaba 10. krajiške brigade, pov. br. 94 od 17. V 1944, u 11,15 časova, Zbornik 1/7, str. 476.

⁴³ Izveštaj štaba 1. krajiške brigade, str. pov. br. 11, od 13. V 1944, Zbornik 1/7, str. 461.

rala pravac Kokin Brod—Ljubiš, nalazila se na položaju Crni vrh (k. 1200)—Treštena stena (trig. 1288)—Savaguće—Okruglica (k. 1370).⁴⁴

U toku 13. maja, u štab 5. divizije stizali su izveštaji da neprijatelj pojačava svoje snage prema 5. diviziji. U Novu Varoš je stiglo oko 100 kamiona nemačkih vojnika. Njihovi prednji delovi izbili su u rejon s. Kokinog Broda i mobilisali seljake da bi popravili most na r. Uvcu. U s. Gornje i Donje Trudovo prikupio se ceo četnički 2. mileševski korpus, isturivši deo snaga na Debelo brdo (k. 1350). Takođe je oko 100 nemačkih vojnika vozila sa vojnicima i materijalom bilo upućeno preko Požege za Ivanjicu, dok je oko 1.000 četnika, 4. nemačka tanka, 2. oklopna automobila i 30 kamiona nemačke pešadije došlo iz Užica, preko s. Ljubiša, u s. Belu Reku. Manje četničke snage posele su Pleće i Bijočino brdo, kod s. Bela Reka.⁴⁵

Sve te snage usmerile su svoja dejstva prema jedinicama 5. krajiške divizije sa ciljem da ih razbiju i onemoguće im dalji prodor prema pl. Javoru i pl. Goliji. Naročito je bio jak pritisak sa komunikacije Užice—Ljubiš—Kokin Brod. Sa tog pravca neprijatelj je oko podne izvršio napad u tri kolone: desna pravcem zaselak Smiljanići—Đavo; srednja pravcem zaselak Brdo (Bojovići)—s. Čičkovo—Preslapa i leva pravcem s. Sirogojno—s. Čičkovo—zaselak Razložine—Rizino brdo (k. 1001). U napadu su učestvovali Valjevski, Požeški i Oplenački četnički korpus (oko 3.000 četnika), podržani nemačkom artiljerijom i tenkovima. Odmah u početku napada jasno se uočila namera neprijatelja da vrši jači pritisak s fronta, a bočnim kolonama da obuhvati krilne jedinice 5. divizije. Dejstvom dragačevskih brigada i drugih neprijateljskih snaga s komunikacije Arilje—Ivanjica i pritiskom četničkog 2. ravnogorskog, 2. mileševskog i Javorskog korpusa, sa pravca s. Kušića, s. Draškovića i od Kokinog Broda, trebalo je potpuno zatvoriti obruč oko snaga 5. krajiške divizije.

⁴⁴ Operacijski dnevnik 4. krajiške brigade.

⁴⁵ Izveštaj štaba 4. krajiške brigade od 14. V 1944, u 9,45 časova, Arhiv VII, k. 782, br. dok. 22/6; Naređenje štaba 5. divizije, pov. br. 122 od 13. V 1944, Arhiv VII, Zbornik 1/7, str. 457.

U početku napada neprijatelj je zauzeo Preslapu i potisnuo 2. bataljon 10. krajiške brigade prema Rizinom brdu (k. 1001). Na to je štab 1. krajiške brigade, koji je pravovremeno otkrio namere neprijatelja, odlučio da otporom sa fronta zadrži neprijatelja, a delom snaga obide krila srednje i leve četničke kolone i dejstvom u njihove bokove razbije napad. Na osnovu takve odluke, naređeno je: 1. bataljonu da na Kosi (k. 914) sačeka neprijatelja na bliskom odstojanju, a zatim u zajednici sa krilnim bataljonima izvrši protivnapad i razbije neprijatelja; 2. bataljonu da uputi dve čete na južne padine Glavice (k. 877) i Zaboja (trig. 990), sa zadatkom da se oslanjajući na ove položaje, spuste preko Sarskog brda na Veliki Rzav, zabace neprijatelju za leđa, a zatim izvrše energičan napad sa severa ka Griču i zaseoku Velimirima, obuhvatajući levi bok četničkih snaga koje su napadale 1. bataljon; 3. bataljonu da sa dve čete krene iznad zaseoka Razložine i, osloncem na k. 830, enegično dejstvuje ka zaseoku Velimirima, s juga u desni bok neprijatelja. Jedna četa ovog bataljona imala je zadatak da i dalje zatvara pravac Arilje—s. Brekovo. Pored toga, štab 1. krajiške brigade uputio je vezu 2 bataljonu 10. krajiške, tražeći od njega da zajedno sa jedinicama 1, krajiške brigade izvrši protivnapad i ponovo ovlada Preslapom.

Ovaj plan štaba 1. krajiške brigade ostvaren je potpuno uspešno. Već oko 16 časova napad neprijatelja je potpuno razbijen. Četnici su odbačeni prvo ka ušću Katušnica u Veliki Rzav, a zatim preko zaseoka Brda (Borovića) u pravcu s. Sirogajno.

Za to vreme su jedinice četničkog 2. ravnogorskog i 2. mileševskog korpusa i četnička Crnogorska brigada vršile pritisak sa pravca s. Draškovića i s. Bele Reke i potiskujući slabije osiguravajuće delove 4. krajiške brigade zauzele Pleće, k. 1343 i Bijočino brdo, gde su zadržane. Istovremeno su manje snage četničkih dragačevskih brigada krenule od Arilja i s. Dobrače u pravcu s. Brekova. Njih je na položaju kod zaseoka Biljevca dočekala jedna četa 3. bataljona 1 krajiške brigade i posle kraće borbe "Vratila na polazne položaje. U svim ovim borbama neprijatelj je imao oko 150 mrtvih i ranjenih, dok su 4 četnika zarobljena. Pored ostalog, zaplenjen je 1 mitraljez i 4

puškomitraljeza. Jedinice 5. krajiške divizije imale su samo 6 ranjenih boraca.⁴⁶

Prateći razvoj događaja i borbena dejstva neprijatelja, štab 5. divizije je zaključio da će neprijatelj i dalje ojačavati svoje snage na komunikaciji Arilje—Ivanjica i da će s komunikacije Užice—Ljubiš—Kokin Brod preduzeti novi napad, u nameri da spreči prodor 5. krajiške divizije ka pl. Javoru i pl. Goliji. S druge strane veza sa 4. proleterskom brigadom 2. divizije još nije bila uspostavljena, te se nije znalo kakva je situacija kod nje. Na osnovu svega ovoga odlučio je: da se u toku noći 13/14. maja 4. i 10. krajiške primaknu 4. proleterskoj brigadi i napadnu neprijatelja na liniji s. Ojkovica—s. Gornje Trudovo, a da 1. krajiška brigada postavi zasede na komunikaciji Arilje—Ivanjica, i spreči dovlačenje pojačanja neprijatelju. Stoga je u 22,30 časova naredio:

— 4. krajiškoj brigadi: da sa dva bataljona napadne neprijatelja na Pleću i Bijočinom brdu, a sa ostalim snagama da se do 7 časova 14. maja prebaci u s. Draškoviće. U toku 14. maja trebalo je da se cela brigada zadrži na prostoru s. Klekovo—Gradac—Pleće—Bijočino brdo—s. Draškovići, odakle da zatvori pravce od s. Bele Reke i Bele glave i da osmatra s. Ojkovicu i s. Gornje Trudovo;

— 10. krajiškoj brigadi: da uputi jedan bataljon u s. Klekovo, koji bi kontrolisao pravce od Bele Reke i Treštene stene i, prema situaciji, sadejstvovao 4. krajiškoj brigadi; ostale bataljone da rasporedi u s. Visokoj, s tim da isture jača borbena osiguranja ka Preslapi i Stublu;

— 1. krajiškoj brigadi: da se prebaci u s. Bjelušu i s. Katiće sa zadatkom da izviđa pravce ka Arilju i Ivanjici, a njena glavnina bude što prikupljenija, kako bi, prema potrebi, mogla brzo da dejstvuje protiv neprijatelja. Pored toga, trebalo je da izviđa rejon Kušića i komunikaciju Ivanjica—žand. st. Javor.⁴⁷

⁴⁶ Izveštaj štaba 1. krajiške brigade, str. pov. br. 11, od 13. V 1944, Zbornik 1/7, str. 461; Izveštaj štaba 10. krajiške brigade, pov. br. 94 od 17. V 1944, Zbornik 1/7, str. 476; Operacijski dnevnik 5. divizije, 1. i 10. krajiške brigade; Depeša četničkog kaptana Neška Nedića, br. 115 od 13. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/75.

⁴⁷ Naređenje štaba 5. divizije, pov. br. 122 od 13. V 1944, Zbornik 1/7, str. 457.

Odmah po prijemu ovog naređenja sve jedinice 5. divizije krenule su na izvršenje postavljenih zadataka. 4. krajiška je izvršila marš pravcem s. Visoka—Treštena stena—s. Klekovo—s. Draškovići. Oko 24 časa njen 3. bataljon je napao nemačko-četničke snage na Treštenoj steni, k. 1025 i k. 1202. Borba je bila vrlo žestoka. Neprijatelj se žilavo branio i nekoliko put vršio protivnapade. U samo svanuće 14. maja borba je prestala. Pošto napad nije uspeo, bataljon se rokirao ka Pleću, u kom pravcu su bile ranije upućene ostale jedinice 4. krajiške. Oko 2 časa 14. maja 2. bataljon je napao četničke položaje na liniji Pleće—Bijočino brdo (k. 1321) i zauzeo ih posle oštре borbe. Iznenadeni neprijatelj se ipovukao na Belu glavu (k. 1337) i u s. Belu Reku. U ovim borbama jedinice 4. krajiške su imale četiri ranjena, dok o gubicima neprijatelja nemamo podataka.

Ujutru 14. maja 4. krajiška brigada je zauzela sledeći raspored: dva bataljona na polažaju Klisura (k. 1162)—Bijočion brdo (k. 1321); jedan bataljon u Draškovićima, isturivši borbena osiguranja na Crni vrh (k. 1374) i Žednu glavu (trig. 1439); jedan bataljon u Klekovu, na zatvaranju pravca prema Beloj Reci, gde je trebalo da ostane dok ga ne smene jedinice 10. krajiške brigade.⁴⁸

1. krajiška brigada izvršila je marš iz rejona s. Čičkova ka jugoistoku i ujutru 14. maja preko s. Brekova izbila u s. Bjelušu. U toku pokreta njen 3. bataljon je kod s. Dobrače vodio manju borbu s četnicima i odbacio ih ka s. Prilikama, a zatim je produžio da postavi zasedu na komunikaciji Arilje—Ivanjica. Međutim, kako su bugarski fašistički vojnici bili blagovremeno poseli položaje kod manastira Klisure, to je štab bataljona odustao od toga i povukao jedinice u Dobraču, osiguravajući se prema Prilikama i Arilju. Po izvršenom maršu 1. bataljon se razmestio na prostoriji Bjeluša—Visoka, 2. u zaseoku Čepovo, 3. u Dobrači, a 4. je upućen ka Katićima, sa zadatkom da napadne četničke snage koje su se nalazile u ovom selu. Sa nove prostorije sve jedinice su raz-

⁴⁸ Izveštaj štaba 4. krajiške brigade od 14. V 1944, u 9,40 časa. (Arhiv VII, k. 782, br. dok. 22/6).

vile izviđačko-obaveštajnu službu prema komunikaciji Arilje—Ivanjica, pl. Javor i s. Trudovo.⁴⁹

10. krajiška brigada i dalje se zadržala u rejonu s. Visoke zatvarajući pravce ka s. Zalinama, s. Čičkovu i s. Kruščici. Jedino je njen 3. bataljon upućen u s. Klenovo da kontroliše pravce od Treštene stene i Bele Reke.⁵⁰

Četrnaestog maja oko 10 časova 4. bataljon 1. krajiške brigade stigao je pred školu u Katićima i odmah napao četničku Moravičku brigadu. Posle kraće borbe neprijatelj je razbijen i u neredu se povukao ka Ivanjici. Tom prilikom ranjen je 1, a zarobljeno 9 četnika.⁵¹

Istovremeno su počele borbe i na sektoru 4. krajiške brigade, na koju je napadao četnički 2. mileševski korpus 1 nemački 1. bataljon 5. policijskog puka. Borba je bila oštra i pred mrak neprijatelj je ovladao Debelim brdom, Žednom glavom i Crnim vrhom.⁵²

Ni u toku 14 maja nije uspostavljena veza štaba 5. divizije s 4. proleterskom brigadom, i nije se znalo kakva je situacija kod nje i gde se ona nalazi. Zbog toga je odlučeno da dve brigade krenu ka s. Stitkovu, napadnu neprijateljske snage i u njemu otvore put prema pl. Javoru, a zatim da se jedna brigada zadrži oko komunikacije Užice—Ljubiš—Kokin Brod, da kontroliše ovaj pravac i pokuša uspostaviti vezu sa 4. proleterskom brigadom. Takođe je rešeno da načelnik štaba 5. divizije, sa radio-stanicom i jednim bataljonom 4. krajiške brigade, odmah krene pravcem s. Negbina—s. Dobroselica—s. Seme-gnjevo radi uspostavljanja veze s 4. proleterskom brigadom.⁵³ U vezi sa tom odlukom štab 5. krajiške divizije je u 16,35 časova naredio:

— 10. krajiškoj brigadi: da što pre odmaršuje iz re-jona s. Moćioca za s. Gornje Trudovo, da tamo stigne naj-kasnije do svanuća 15. maja, napadne jedinice četničkog 2 mileševskog korpusa u s. Stitkovu i u zajednici sa

⁴⁹ Izveštaj štaba 1. krajiške brigade, br. 12. od 14. V. 1944, Zbornik 1/7, str. 469; Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade.

⁵⁰ Dnevnik M. Morače.

⁵¹ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade; Depeša četničkog komandanta Lukačevića, br. 377 od 17. V 1944. (Arhiv VII, mikro-film, Bileća, br. 26/103).

⁵² Operacijski dnevnik 5. divizije.

⁵³ Dnevnik M. Morače.

1. krajiškom brigadom odbaci ih preko r. Uvea. Prilikom prolaska kroz s. Draškoviće trebalo je da uspostavi vezu sa snagama 4. krajiške brigade;

– 1. krajiškoj brigadi: da odmah krene pravcem s. Katići–Glog (k. 1169)–Anište (k. 1139)–s. Vujaši–Kadina stena (k. 1292)–Rujište polje i osloncem na liniju Rujište polje–Cemernica napadne neprijatelja u s. Stitkovu. Pored toga, trebalo je da uputi dva bataljona na najpogodnije položaje prema s. Veđicama i s. Kušićima, tj. prema komunikaciji Ivanjica–Sjenica i da je poruše, kako bi onemogućili prodor nemačkih tenkova od Ivanjice ka žandarmerijskoj stanici Javor i time osigurali prelazak preko nje, koji je predviđen za noć između 15. i 16. maja;

– 4. krajiškoj brigadi: da osigura pravac Kokin Brod–Bela Reka i da u toku noći 14/15. maja, ako to prilike dozvole, napadne neprijatelja u Kokinom Brodu, ili u Beloj Reci. Pored toga, da uputi jedan bataljon pravcem s. Kućani–s. Negbina–s. Draglica–s. Jablanica–s. Semegnjevo radi povezivanja sa 4. proleterskom brigadom.

Po izvršenom zadatku 1. krajiška brigada je trebalo da se prikupi u rejonu Rujište polje kako bi mogla da odbije eventualni napad neprijatelja od s. Kušića ka Čemernici; 10. krajiška na prostorijski između s. Gornjeg Trudova i s. Stitkova i 4. krajiška na liniji s. Ojkovica–Crni vrh (k. 1374)–Gornje Trudovo da spreči eventualni prodor neprijatelja od Bele Reke i Kokinog Broda ka Moćiocima.³⁴

Odmah se pristupilo sprovođenju ovog naređenja. Pošto je i neprijatelj pripremao napad za idući dan, to je blagovremeno poseo polazni položaj na liniji k. 1384–Cemernica–Mutni vrh (k. 1448)–Bele stene (k. 1482)–k. 1480–Debelo brdo (k. 1350)–Žedna glava (trig. 1439) Crni vrh (k. 1374). 1. krajiška, u ulozi leve divizijske kolone, u toku noći 14/15. maja izvršila je marš određenim pravcem i oko 5,30 časova 15. maja njena prethodnica ^ zarobila je 2 nemačka vojnika koja su se nalazila u patroli i od njih saznala da se na Čemernici nalazi 1. bata-

³⁴ Naređenje štaba 5. divizije, pov. br. 123 od 14. V 1944, u 16.35 časova, Zbornik 1/7, str. 464.

ljon nemačkog 5. policijskog puka. Odmah su u napad upućeni 1. i 4. bataljon, koji su oko 6 časova iznenadili neprijatelja i posle oštne borbe razbili ga. Zauzeti su Mutni vrh i Bele stene, a neprijatelj odbačen ka Stitkovu. Gonjenje nemačkog fašističkog bataljona u pravcu Stitkova obustavljeno je po naređenju štaba 5. divizije, jer su u međuvremenu druge nemačko-četničke snage, sa pravca Gornje Trudovo–Draškovići, prodrle ka Moćiocima, čime su ugrožavale pozadinu 1. krajiške brigade. Zbog toga je naređeno 1. krajiškoj da se povuče na pl. Mučanj i ka Moćiocima.⁵⁵ Može se pretpostaviti da je u to vreme štab 5. divizije već odlučio da ne ide ka Rožaju, već da svoje jedinice orijentiše preko r. Uvea i ka pl. Zlataru, te da je i zbog toga uputio 1. krajišku brigadu u pravcu Moćioca.

10. krajiška, nastupajući kao desna divizijska kolona određenim pravcem, napala je ujutru 15. maja položaje četničkog 2. mileševskog korpusa, na liniji Crni vrh–Žedna glava–Debelo brdo. Posle oštne borbe njen 1. i 2. bataljon ovladali su ovim položajima i odbacili četnike ka Gornjem Trudovu. U daljem nastupanju oni su kod Trudova ponovo naišli na dobro organizovanu odbranu jednog bataljona nemačkog 4. puka „Brandenburg“ i četnika. Pošto je teren bio otkriven i dobro tučen neprijateljskom vatrom, dalje nastupanje naših bataljona bilo je obustavljeno. Zato vreme i neprijatelj se sudio i izvršio snažan protivnapad da bi povratio izgubljene položaje, a naše jedinice nabacio na teren nepogodan za borbu u rejonu Draškovića i Moćioca. Naročito uporne borbe vođene su na Debelom brdu, Žednoj glavi i Crnom vrhu, koje je neprijatelj na sve načine pokušavao da zauzme. Međutim, svi ti pokušaji neprijatelja slomili su se o čvrstu odbranu jedinica 10. krajiške brigade.⁵⁶ Oko podne su upućena dva bataljona 4. krajiške brigade iz rejona Ojkovice ka Trudovu da napadnu levi bok neprijatelja i tako olakšaju odbranu 10. krajiške brigade. Napad je potpuno uspeo i neprijatelj je odbačen u pravcu Gornjeg Trudova. Borbe su nastavljene sve do pada mraka, kada se nepri-

⁵⁵ Operacijski dnevnik 5. divizije i 1. krajiške brigade.

⁵⁶ Dnevnik Lj. Đurića.

jatelj potpuno povukao na položaje kod Gornjeg Trudova.⁵⁷

Zbog ovakvog razvoja događaja ina frontu, jedinice 4. krajiške brigade nisu napale neprijatelja ni u Beloj Reci niti u Kokinom Brodu, a dva bataljona 1. krajiške brigade, koja su se već nalazila u pokretu ka komunikaciji Ivanjica—Sjenica, vraćena su u prostor Moćioca i Draškovića. U ovim borbama jedinice 5. krajiške divizije imale su 7 mrtvih i 15 ranjenih, dok se za neprijatelja pretpostavlja da je imao 48 poginulih i 60 ranjenih. Pored ostalog, naše su jedinice zaplenile 7 pušaka.⁵⁸

Povlačenje 2. divizije sa Tare

Devetog maja na sektoru pl. Tare i neprijatelj i naše snage proučavali su situaciju i spremali se za nove borbe. 2. proleterska brigada se prebacila iz rejonu Šljivovice na prostoriju Dobro polje—Čeprljevac (k. 1221)—Rust (k. 1321) i tu razmestila, zatvarajući pravce koji na ovu prostoriju izvide od Kremne, Bioske, Kaluđerskih Bara i Bajine Bašte, dok se 3. srpska i dalje zadržala u prostoru Miloševca, osiguravajući se ka Kremni, Šarganu, Mokroj Gori i dolini r. Belog Rzava.⁵⁹ Na ovim položajima obe su brigade, koristeći trenutnu neaktivnost neprijatelja, sređivale jedinice i odmarale se.

Pošto je, kako smo to ranije izložili, u toku naredne noći (9/10. maja) 4. proleterska brigada trebalo da se prebaci preko drumu i železničke pruge Užice—Višegrad, to je štab 2. proleterske divizije, da bi naveo neprijatelja na pogrešan zaključak da su sve naše jedinice napustile Taru, u 17,20 časova naredio 2. proleterskoj brigadi da krene na prostoriju Ljuto polje—Nagrmak—Vrlješ, s tim da glavninu snaga razmesti u rejon Nagrmaka i Vrlješa, a slabijim snagama da kontroliše Ljuto polje s linije Gavrana (k. 1453)—Rušića do— k. 1310. Opšti zadatak brigade

⁵⁷ Operacijski dnevnik 5. divizije; Izveštaj štaba 10. krajiške brigade, pov. br. 94 od 17. V 1944, u 11,45 časova, Zbornik 1/7, str. 476.

⁵⁸ Operacijski dnevnik 5. divizije.

⁵⁹ Operacijski dnevnik 2. divizije.

je bio da zatvori pravce koji do Miloševca, Dobrog polja i is. Besarovine, preko Mitrovca (k. 1089) izvide na njenu razmeštajnu prostoriju. 3. srpskoj je naredio da se pomeri na prostoriju s. Konjska Reka—s. Rajevac, s tim što je dva bataljona trebalo da rasporedi u rejonu Rajevca, a ostale snage oko Konjske Reke. Bataljoni kod Rajevca trebalo je da isture po jednu četvu u zaselak Jeftoviće, radi zatvaranja pravaca od s. Vardište i Miloševca, preko zaselaka Durića i Lazića (levom obalom Belog Rzava) i jednu četvu u zaselak Gaj da bi osigurala pravce od s. Vardište i s. Dobruna (desnom obalom Belog Rzava), a jedinice razmeštene u rejonu Konjske Reke da isture jača borbena osiguranja na položaj Detelin (trig. 1325)—Omar i da zatvore pravac od s. Rastišta. Obe brigade trebalo je da počnu marš 10. maja u 1 čas, a u slučaju magle u 3 časa."⁰

U međuvremenu neprijatelj je privlačio svoje jedinice prema 2. proleterskoj diviziji na Tari. Tako je 1. račanska brigada četničkog Zlatiborskog korpusa izbila na Kaluđerske Bare, gde je već bila stigla jedna jedinica bugarskih vojnika s artiljerijom. Iz Mokre Gore i Kremne upućen je jedan bataljon nemačkih vojnika, koji je s jednom četvom poseo položaj na Visokoj glavici (k. 1174), s drugom Jelensku kosu (k. 1023), Delića livade (k. 1255 i Ivicu (k. 1328) i s trećom Karaulu (k. 1132). U s. Dub stigao je četnički Mačvanski korpus sa 1.400 četnika, dok se Cerski korpus preko Kremne prebacivao u pravcu Mokre Gore. Istog dana u Dubu je održao sastanak delegat četničke Vrhovne komande sa komandantima ovih korpusa, na kome je uskladio dalja dejstva četničkih jedinica prema 2. diviziji i naredio da Mačvanski korpus pređe u napad 10. maja u 7 časova, pravcem Kaluđerske Bare—Dobro polje—s. Zaovine; da Cerski korpus krene iz rejona s. Mokre Gore u pravcu s. Zaovine, a da Zlatiborski korpus dejstvuje od s. Kremne ka s. Semegjevu, gde se nalazila 4. proleterska brigada.⁰¹

•> ⁶⁰ Naredenje štaba 2. divizije, op. br. 67 od 9. V 1944, u 17,20 časova, Zbornik 1/7, str. 443.

⁶¹ Izvod iz operacijskog dnevnika Zlatiborskog korpusa, Arhiv VII, br. dok. S—V—1946; Izveštaj prvog pomoćnika komandanta Zlatiborskog korpusa od 9. V 1944, u 20.10 časova, Arhiv VII, dok. br. S—V—1973.

Rano ujutru 10. maja 2. proleterska i 3. srpska brigada izvršile su predviđene pokrete i razmestile se na prostorijama označenim od štaba 2. divizije. Marševi su izvršeni bez dodira sa neprijateljem. Međutim, neprijatelj je u toku dana krenuo is a nadmoćnijim snagama prema njihovim položajima. Već oko 8 časova četnički Mačvanski korpus počeo je nastupanje osnovnim pravcem s. Solotuša—Ljuto polje—Zaovine. Oko 14 časova dočeka ga je kod Ljutog polja 4. bataljon 2. proleterske brigade i primorao da se razvije za borbu. Štab 2. proleterske brigade se za sve ovo vreme nalazio neposredno iza položaja 4. bataljona. Posmatrajući od samog početka tok borbe i snažno neprijateljsko nadiranje, štab 2. brigade je uveo u borbu i ostale bataljone, tako da se na liniji Ljuto polje—Sekulić voda (k. 1238)—Nagrmak razvila vrlo oštra borba s nadmoćnijim neprijateljskim snagama, jačine oko 1.500 četnika, koje su raspolagale velikom količinom municije i dobrim naoružanjem, primljenim od Nemaca, dok su jedinice 2. brigade bile bez municije, tako da su se naši borci i ovoga puta umesto ručnih bombi mestimično branili i kamenicama. I pored brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelja, jedinice 2. proleterske brigade, ulažući maksimum napora i hrabrosti, uspele su da održe svoje položaje i zaštite bolnicu i komore koje su se nalazile odmah iza linije fronta. Oko 19 časova, pretrpevši neuspeh, neprijatelj se povukao u rejon Ka-luđerskih Bara, ostavljajući za sobom 11 mrtvih, 20 ranjenih i jednog zarobljenog. Na strani 2. proleterske brigade bilo je samo 7 ranjenih boraca.

3. srpska brigada nije imala jačih borbi s neprijateljem, sem što su se njeni osiguravajući delovi prepucavali sa slabijim četničkim izviđačkim grupama. U međuvremenu 4. proleterska brigada koja se u toku noći 9/10. maja probila preko komunikacije Užice—Višegrad, odmarala se u Semegnjevu, osiguravajući se prema Krem-nima, Sarganu, Mokroj Gori i Gornjoj i Donjoj Jablanici.⁶³

⁶² Operacijski dnevnik 2. proleterske divizije i 2. proleterske brigade.

⁶³ Operacijski dnevnik 2. divizije.

Pošto se 2. proleterska i 3. srpska brigada nisu mogle odmoriti, niti duže zadržati na Tari, da bi zatim krenule u pravcu Šumadije, kako je to ranije bilo dogovoreno sa štabom Udarne grupe, to je pred mrak 10. maja štab 2. divizije odlučio da i one krenu preko komunikacije Užice—Višegrad i dalje za 5. krajiškom divizijom. U vezi s tim 2. proleterska brigada je oko 19 časova, pošto je borba s četnicima već bila završena, napustila položaje kod Ljutog polja i krenula za s. Konjsku Reku. Tu je zajedno sa 3. srpskom brigadom obrazovala jednu kolonu i uz jaka bočna osiguranja produžila pravcem zase-lak Lazići—Nikšića presed—Ivar, gde su obe brigade stigle 11. maja oko 5 časova. Međutim, kako su se zbog teškog terena i prisustva neprijateljskih snaga, sporo i oprezno kretale, one nisu stigle da u toku noći pređu železničku prugu i drum Užice—Višegrad, te su po nare-đenju štaba 2. divizije predanile u šumi iznad s. Timo-tijevića, prepucavajući se često s manjim četničkim izvi-đačkim grupama.⁶⁴

Izvlačenjem 2. proleterske divizije sa prostorije Ljuto polje—s. Konjske Vode—s. Zaovine, izbegnut je novi i sa jačim snagama pripremljen napad neprijatelja. On je tre-balo da počne 11. maja pre podne, i u tom cilju štab čet-ničke Cersko-majevičke grupe korpusa, u 9,30 časova, je naredio da:

- Cerska i Rađevska brigada Cerskog korpusa od-mah krenu pravcem Ružića do—Bijela voda—zaselak Jef-tovići—s. Zaovine, sa zadatkom da izvide da li se naše snage nalaze na ovom pravcu i gde.su odstupile;

- 2. leteća i Azbukovačka brigada Cerskog korpusa posednu polazni položaj na liniji Rust (k. 1321)—Runjeva glavica (k. 1438) i uspostave vezu sa Mačvanskim kor-pusom;

- Mačvanski korpus odmaršuje pravcem s. Kalu-đerske Bare—Tarabića brdo (k. 1151)—Dobro polje i po-sedne polazni položaj u rejonu k. 1427;

- Jaderska brigada krene za Mačvanskim korpusom i zauzme polazni položaj na Bukovoj glavi (trig. 1391) i

•⁴ Isto

– 3. letuća brigada Cerskog korpusa obrazuje opštu rezervu u rejonu k. 1141.⁶³

Za to vreme jedinice 4. proleterske brigade, koje su se nalazile u s. Semegnjevo (južno od komunikacije Užice–Višegrad), vodile su borbu se nadmoćnijim neprijateljskim snagama. Njih su 11. maja popodne od s. Kremne napale snage četničkog Zlatiborskog korpusa, a od s. Mokre Gore jedan bataljon 1. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Vodile su se oštre borbe na Semegnjevskoj gori, Gušterici i Viogoru (trig. 1291). Pred mrak su jedinice 4. proleterske brigade izvršile protivnapad i Zlatiborski korpus odbacile na Grudu (trig. 1140), a bataljon Srpskog dobrovoljačkog korpusa u s. Mokru Goru. U ovim borbama neprijatelj je imao 19 poginulih i više ranjenih, dok na strani jedinica 4. brigade nije bilo gubitaka.⁶⁶

Pošto se više nije mogla održati na ovom terenu, 4. proleterska brigada, oko 1 čas 12. maja, krenula je iz Semegnjeva pravcem s. Malo polje–Lisičina (k. 1067)–s. Donja Jablanica s namerom da se u pogodnom momentu prebaci preko komunikacije Priboj–s. Dobrun, zatim kod Rudog preko r. Lima, da se poveže s jedinicama 37. sandžačke divizije 2. udarnog korpusa i preda im teške ranjenike 2. divizije. Međutim, kako je u rejonu k. 595, po prelazu preko r. Crni Rzav, dobila podatke da su nemačke jedinice (nepoznatog sastava i jačine) iz rejona s. Bijelih Brda izbile u s. Gornju i Donju Jablanicu (što nije bilo tačno), to je brigada, da se ne bi izlagala riziku upuštanjem u veće borbe s neprijateljem koji je mogao ugroziti teške ranjenike 2. divizije, odustala od svoje odluke da se smesti u s. Jablanici i krenula preko Glavice (k. 1006) u rejon Vučjaka (istočno od Donje Jablanice) i tu 12. maja predanila.⁶⁷

U međuvremenu, 2. proleterska i 3. srpska brigada su prešle preko komunikacije Užice–Višegrad. One su 11. maja oko 10 časova povukle borbena osiguranja sa Zbo-

⁶³ Naređenje štaba četničke Cersko-majevičke grupe korpusa od 11. V 1944, u 9,30 časova, Arhiv VII, dok. br. S–V. 11235.

⁶⁶ Depeša četničkog Zlatiborskog korpusa, br. 191 i 192 od 11. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/193; Operacijski dnevnik 2. divizije.

⁶⁷ Dnevnik Prateće čete 4. proleterske brigade, Arhiv VII, mikrofilm, lokalni muzeji, br. 5/1–135.

rista (trig. 1544) i Ivera (k. 1465), a zatim u jednoj koloni na čelu sa 3. srpskom brigadom krenule pravcem Putno brdo (k. 1331)–Gola glava (k. 1174)–Sargan (k. 1019), gde su naišle na nemačko-četničke snage. Zaobilazeći njihove položaje, jer nisu imale municije za borbu, prešle su komunikaciju bez većih teškoća. Nastavljajući marš, 2. proleterska brigada, koja se od drumu kretala na čelu kolone odbacila je delove četničkog Zlatiborskog korpusa sa Velikog vrha (trig. 1182) i Leskova Visa (k. 1110). Oko 10 časova 12. maja 2. i 3. brigada su stigle u Semegnjevo, gde su se razmestile, isturajući borbena osiguranja prema Mokroj Gori, Kremnima i Palisatu. Upućena je u s. Jablanicu i veza 4. proleterskoj brigadi.⁶⁸

Na taj način odluka štaba Udarne grupe da 2. proleterska i 4. srpska brigada ostanu na Tari, a zatim da se posle kraćeg odmora i prijema materijala od saveznika probiju u Šumadiju i tamo povežu sa 2. šumadijskom brigadom i partizanskim odredima sa toga terena, nije mogla biti realizovana. Za to postoji više ozbiljnih razloga. Između ostalog i sledeći:

1. – pri onakvoj nestašici municije i zamorenosti 2. proleterske i 3. srpske brigade nije se mogao ostvariti plan proboja u Šumadiju, bar ne u ono vreme i na tom pravcu. Sigurno je da bi se tokom proboja i boravka u Sumadiji vodile vrlo česte, ako ne i svakodnevno, teške borbe. Zbog toga je odlazak ovih brigada u Šumadiju trebalo odložiti, njih bar malo odmoriti, i sačekati od saveznika pomoć, u prvom redu municiju, eksploziv i sanitet-ski materijal. Trebalo je obavezno imati u vidu da su 2. šumadijska brigada, 1. šumadijski, Kosmaiski i Čačanski partizanski odred, koji su dejstvovali u Sumadiji, takođe imali vrlo malo municije, te je zbog toga trebalo i njima obezbediti izvesnu količinu. Ovo je imalo kako vojnički tako i politički značaj;

2. • – nijedna veća jedinica sa onakvom pokretljivošću i onolikim neboračkim delovima, koji su se nalazili pri 2. proleterskoj i 3. srpskoj brigadi, nije u to vreme mogla računati na mogućnost dužeg opstanka u Sumadiji.

3. -->be brigade su bile brojno vrlo male (1.000 boraca), te prema tome nisu se ni mogle suprotstaviti

⁶⁹ Operacijski dnevnik 2. divizije.

znatno nadmoćnijim neprijateljskim snagama; one bi se zbog toga morale brzo povući sa tog terena. Zatim one nisu predstavljale toliku snagu koja bi mogla zadati neke jače udarce neprijatelju, u prvom redu razbiti kvislinške četničko-nedićevske snage, a što je moralo biti jedan od najvažnijih zadataka ove grupe brigada;

4. — dolazak ovako malih snaga u Šumadiju, koje bi bile primorane na brzo povlačenje, ne bi pružio neke veće ni vojničke, ni političke koristi. Narod je slušao o snazi Narodnooslobodilačke vojske, kao i o njenim uspesima, ali on je tu snagu morao i da vidi prisustvom naših jačih jedinica, a ne jedinica kakve su se već krajem 1943. godine kretale kroz Šumadiju, konkretno 1. šumadijska i 1. južnomoravska brigada. A 2. proleterska i 3. srpska brigada su po brojnom stanju bile kao i ove brigade, i

5. — kako 2. proleterska i 3. srpska brigada nisu mogle da računaju na to da se duže zadrže u Sumadiji, to se nisu mogle ni nadati većoj mobilizaciji ljudstva i formiranju novih jedinica, bez obzira što su za to postojali dobri politički uslovi.

Zbog svega toga bilo je neophodno da Udarne grupa divizija, tj. 2. proleterska i 5. krajiška divizija operišu u blizini jedna druge, odnosno da sačinjavaju jednu manevarsku grupu, nastojeći da imaju šire manevarsko područje. Verovatno da bi se na ovaj način najlakše i najbolje izvršili zadaci koje im je postavio Vrhovni štab i ujedno sačuvala, što je više moguće, njihova živa sila. Tako, na primer, za slučaj odlaska jedne divizije prema Sumadiji, trebalo je i druga divizija da se pomeri prema pl. Maljenu. Ovo iz razloga što su skoro sve četničke snage iz zapadne Srbije i Sumadije bile koncentrisane prema Povelju i Maljenu, sa zadatkom da spreče prelaz naših snaga preko komunikacije Užice—Valjevo i njihov upad u Šumadiju, za koju je neprijatelj bio životno zainteresovan. Pored četničkih snaga, ovde su se nalazile jake Nedićeve, a i bugarske i nemačke jedinice. Zbog toga, orijentacijom i 5. divizije ka istoku neprijatelj bi se morao angažovati na dva pravca, tj. prema 2. i prema 5. diviziji, tako da bi se jedna divizija lakše mogla probiti u Šumadiju, a za njom i druge, a u slučaju neuspeha imala bi oslonac na Maljenu.

Ovo je uvideo i Vrhovni štab, na što je skrenuo pažnju štabu Udarne grupe. On je 11. maja ukorio štab Udarne grupe zbog odluke da 2. proleterska i 3. srpska brigada ostanu na Tari:

Nepravilno je i opasno zadržavanje Druge divizije na Tari. Neka se Druga divizija prebaci ka Petoj. Peta neka sadejstvuje pri prelazu pruge. Javite mesto za prijem materijala.⁰⁹

Dvanaestog maja bilo je relativno mirno. Jedinice 2. divizije su se zadržale u dostignutim rejonima i nisu vodile neke jače boje s neprijateljem. Jedino je 3. bataljon 2. proleterske brigade, koji je bio isturen na Semegnjevskoj gori, oko 16 časova bio napadnut od jedinica četničkog Zlatiborskog korpusa. Neprijatelj je pokušao, osloncem na Grudu, da zauzme Semegnjevsku goru i probije se u Semegnjevo, ali je posle kraće borbe odbijen i nateran da se vrati na svoj polazni položaj.⁷⁰

Istog dana je četnička Vrhovna komanda radiogramom naredila Cersko-majevičkoj grupi korpusa (koji se nalazio na Tari) i Zlatiborskom korpusu (u rejonu Kremne) da energično produže napad na 2. proletersku diviziju, a četničkoj Užičkoj brigadi da posedne Tornik i spreči izvlačenje naših jedinica (ka s. Dobroselici).⁷¹

Radi toga pred mrak 12. maja četnički Cerski i Mačvanski korpus krenuli su iz rejona s. Zaovina i izbili na liniju s. Dobrun—s. Panjak sa namerom da sledećeg dana produže nastupanje ka s. Jablanici i s. Bijelom Brdu.⁷²

Da bi se izbegao napad neprijatelja i jedinice pomerile na novu prostoriju, štab 2. divizije je, u 0,35 časova, naredio da se 2. proleterska i 3. srpska brigada prebace na prostoriju s. Gornja Jablanica—Donja Jablanica. 2. proleterskoj brigadi je naređeno da po dolasku u Gornju Jablanicu uputi dva bataljona na Strmečicu radi zatvaranja pravca od s. Bijelog Brda i s. Strbaca, a 3. srpskoj brigadi da se razmesti u rejonu s. Donje Jablanice i zatvori pravce od Bijelog Brda i Semegnjeva. Marš je trebalo

⁰⁹ Arhiv VII, k. 783, br. dok. 12/4.

⁷⁰ Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade.

⁷¹ Radiogram br. 153 od 12. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 20A/697.

⁷² Depeša štaba Cersko-majevičke grupe korpusa, br. 236 od 13. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/72.

da počne najkasnije u 5 časova 13 maja u jednoj koloni, na čelu sa 3. srpskom brigadom.⁷³

Dok su se 2. proleTERSka i 3. srpska brigada pripremale za pokret, 4. proleTERSka je otišla na prostoriju s. Stubo—Tornik (trig. 1496)—Markov do—s. Gornja Jablanica i tu se razmestila, osiguravajući se prema s. Ribnici, Borovoj glavi, r. Uvcu i s. Strpcima.⁷⁴

Trinaestog maja oko 4 časa 2. proleTERSka i 3. srpska brigada su krenule na marš. Kretale su se pravcem s. Malo Polje—Lisičina—s. Donja Jablanica—s. Gornja Jablanica. Po izvršenom maršu 2. proleTERSka brigada se razmestila u s. Gornjoj Jablanici, isturajući jača borbeno osiguranja na Stremčicu, Ljuljaš (trig. 1228), Orlik i Veliko brdo i izviđačko-obaveštajne patrole u pravcu s. Štrbaca, s. Cigle, s. Stuba i s. Ribnice, a 3. srpske u rejonu s. Donje Jablanice, gde je, da bi zatvorila pravac prema s. Semegnjevu, posela na levoj obali rečice Ribnice i r. Crnog Rrzava, položaj širok oko 7 km, na liniji Glavica (k. 1006)—k. 904—k. 815—Samarovina (k. 857)—Suvi bor i uputila borbeno osiguranja na Gumnište (trig. 1108), u s. Brezovac i na Kljunačku glavu, koja su imala da zatvore pravce od s. Bijelog Brda i s. Strbaca ka s. Donjoj Jablanici. Obe brigade su 13. maja u s. Jablanici uspostavile vezu sa delovima 4. proleTERSke brigade i od njih preuzele svoje teške ranjenike.⁷⁵

Odmah po odlasku glavnine 2. proleTERSke i 3. srpske brigade iz Semegnjeva jedinice četničkog Zlatiborskog korpusa, uz pomoć jednog bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa koji je došao iz s. Vardišta, krenule su iz rejona Grude (trig. 1140) i preko Viogora (trig. 1281) u napad prema Semegnjevu. Vodeći borbu sa jednim bataljonom 2. proleTERSke brigade, koji je pružao otpor na uzastopnim položajima i zadržavao brzo nastupanje neprijatelja, one su tek oko 9 časova, 13. maja, ušle u Semegnjevo, a zatim nastavile s napadom ka s. Jablanici. Oko 18 časova Zlatiborski korpus i bataljon Srpskog dobrovoljačkog korpusa su kod k. 595 pokušali da pređu

⁷³ Naređenje štaba 2. divizije od 13. V 1944, u 0,35 časova. Zbornik 1/7, str. 460.

⁷⁴ Operacijski dnevnik 2. divizije.

⁷⁵ Isto

Crni Rrzav, ali su ih sa novih položaja na levoj obali Crnog Rzava zadržale jedinice 3. srpske brigade i odbacile na položaj Lupoglav (k. 1012)–Ličina (k. 1067)–Blatina (k. 1058), gde su zanoćili. Istovremeno su kod s. Brezovica delovi 3. srpske brigade u kratkoj borbi odbili pokušaj jačih izviđačkih snaga četničkog Drinskog korpusa da preko s. Brezovca probiju u pravcu s. Jablanice.⁷⁰

Toga dana Cerski i Majevički korpus, nastupajući sa Tare ka s. Jablanici, prešli su komunikaciju Užice–Višegrad kod Vardišta i pred mrak prednjim delovima izbili u rejon s. Bijelog Brda, gde su uspostavili vezu s četničkim Drinskim i 4. jurišnim korpusom koji su branili desnu obalu r. Lima od Priboja do Višegrada i zatvarali prelaz preko komunikacije Priboj–s. Dobrun.

Proučavajući nastalu situaciju, štab 2. proleterske divizije je zaključio: da neprijatelj grupiše jače snage duž komunikacija Priboj–s. Dobrun i Užice–Višegrad; da će i dalje ofanzivno dejstvovati prema 2. diviziji i da se zbog toga ne treba duže zadržavati u okolini s. Jablanice. Veza sa štabom 5. krajiške divizije nije bila uspostavljena i trebalo je odlučiti kuda s divizijom krenuti: ili na istok prema komunikaciji Užice–Nova Varoš i ka 5. diviziji, ili preko komunikacije Priboj–s. Dobrun, kako bi se preko Rudog prebacile na levu obalu r. Lima gde bi uspostavila vezu sa jedinicama 37. udarne divizije 2. korpusa. Oba pravca detaljno su razmotrena, posle čega je zaključeno da je najpogodnije izvršiti marš prema 5. diviziji, a po uspostavljanju veze sa njom rešiti da li krenuti preko pl. Zlatara ka Brodarevu i slobodnoj teritoriji Crne Gore, ili ka r. Ibru. Ovakva odluka je bila realna i najbolje je odgovarala trenutnoj situaciji, pogotovo ako se ima u vidu da je neprijatelj jačim snagama (dva četnička korpusa) zaposeo komunikaciju Priboj–s. Dobrun i da je na nju već počeo da upućuje izvesne snage nemačkog 4. puka „Brandenburg“ i četničke Cersko-majevičke grupe kor-

⁷⁰ Depeša četničkog Zlatiborskog korpusa, br. 24.077 od 13. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 20A/707; Depeša Zlatiborskog korpusa, br. 198, od 13. V 1944, (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/100); Depeša štaba četničke Cersko-majevičke grupe korpusa, br. 230 od 13. V 1944, (Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/79); Operacijski dnevnik 2. divizije i Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade.

pusa, čime je stvorio dobru, osnovicu za dalja dejstva. U svakom slučaju probiti položaje ovih neprijateljskih snaga i savladati prirodnu prepreku Lim, koju je neprijatelj takođe branio, bilo je mnogo teže nego li krenuti na istok preko komunikacije Užice—Nova Varoš i dalje ka pl. Zlataru. U vezi s tim, štab 2. divizije je 14. maja u 12 časova naredio:

— 4. proleterskoj brigadi: da u toku noći 14/15. maja pomeri glavninu snaga u rejon s. Draglice i ukoliko u prostoru s. Negbine ne bude neprijatelja, ili se budu nalazile slabije neprijateljske jedinice koje bi se mogle, uz manje napore, proterati, da produži marš na prostoriju s. Negbina—s. Kućani, sa zadatkom da zatvori pravce ka Novoj Varoši i Užicu, da razvije što jaču izviđačko-obaveštajnu aktivnost u pravcu Nove Varoši, i prikupi podatke o neprijateljskim snagama, njihovoj jačini, rasporedu i namerama i da nastoji da se poveže s jedinicama 5. krajiške divizije. Jedan bataljon je trebalo da uputi u s. Gornji Ljubiš, da poruši komunikaciju Užice—Ljubiš—Kokin Brod i uspostavi vezu s 5. divizijom, a jedan bataljon da zadrži na Borovoj glavi do smene od strane jedinica 2. proleterske brigade, a zatim da ga povuče u svoj sastav;

— 2. proleterskoj brigadi: da se 14. maja oko 24 časa prebaci na prostoriju s. Draglica—Borova glava, s tim da dva bataljona zatvore pravac prema Cajetini, a jedan bataljon da uputi na liniju Markov do—Tornik (trig. 1496), da smeni bataljon 4. proleterske brigade i zatvori pravac s. Ribnica—s. Stubo, do dolaska 3. srpske brigade;

— 3. srpskoj brigadi: da se u isto vreme, kada i 2. proleterska brigada, pomeri na prostoriju s. Stubo—Pećine; jedan bataljon, najkasnije 15. maja do 4 časa, da uputi na Markov do da smeni bataljon 2. proleterske brigade. Zadatak 3. srpske brigade je bio da postavi zastor prema neprijateljskim snagama u s. Ribnici i na komunikaciji Priboj—s. Dobrun.⁷⁷

Pored toga, bilo je predviđeno, ukoliko 4. proleterska brigada izbije u rejon s. Negbine, da se i ostale brigade pomere dalje na istok i pređu komunikaciju Užice—Nova

⁷⁷ Naređenje štaba 2. divizije, op. br. 68 od 14. V 1944, u 12 časova, Zbornik 1/7, str. 467.

Varoš, s tim što bi za ovo pomeranje dobile naknadno naređenje.

Dok su se jedinice 2. proleTERSke divizije pripremale da produže marš prema određenim rejonima, neprijatelj je prešao u napad sa komunikacije Priboj—s. Dobrun i sa pravca s. Semegnjevo, s namerom da razbije 2. diviziju u rejonu s. Jablanice i spreči joj prelaz preko komunikacije Priboj—s. Dobrun. Oko 14 časova 14. maja četnička Višegradska, Podrinjska i Rogatička brigada preduzele su napad sa linije s. Bijelo Brdo—s. Drnovci. Međutim, njih su na položaju Gumnište (k. 1108)—s. Brezovac—k. 1078—Kljunačka glava (k. 1082) dočekali delovi 3. srpske brigade i posle oštre borbe odbacili na polazni položaj. Ali neprijatelj nije bio demoralisan ovim neuspehom, te je u 16 časova sa četničkim 4. jurišnim korpusom ponovio napad iz prostora s. Semegnjeva ka s. Donjoj Jablanici. Napad je izvršen u tri kolone: desna pravcem Lupoglav (k. 1092)—Vučja gora (k. 949)—Samarevina (k. 857), srednja pravcem Lisičina (k. 1067)—s. Donja Jablanica i leva pravcem zaselak Trčinoga—Vučjak. Prema ovim četničkim snagama branile su se jedinice 3. srpske brigade na levoj obali Crnog Rzava i rečice Ribnice, posedajući položaj u vidu četnih i vodnih otpornih tačaka na liniji Vučja gora—Samarevina—Vučjak—Kriva breza. Od samog početka borba je bila vrlo jaka, 3. brigada je od 19 časova uspela da spreči prodor neprijatelja u Donju Jablanicu. Međutim, oko 19 časova četnici su na pravcu Lupoglav—Vučja gora, prema levom krilu 3. brigade, uveli u borbu i rezervu s kojom su do 20 časova ovladali grebenom Vučja gora—Suvi bor—Samarevina i prodrli u severni deo Donje Jablanice. Ispred nadmoćnijeg neprijatelja delovi 3. srpske brigade su se povukli ka s. Brezovcu i na levu obalu rečice Jablanice. Istovremeno je neprijatelj na desnom krilu 3. brigade, pravcem Trčinoga—Vučjak, prešao na levu obalu Ribnica i podišio Vučjaku. Oko 20,30 časova 3. brigada je, uvodeći sve snage u borbu, i osloncem na polazni položaj Gumnište—Vučjak, izvršila opšti protivnapad. U gustom mraku borci 3. brigade pomešali su se sa četnicima i u borbi prsa u prsa razbili ih i odbacili na desnu obalu Crnog Rzava. Prema izveštaju komandanta četničkog 4. jurišnog korpusa, četnici su se iz ove borbe jedva izvukli. U ovim borbama nepri-

jatelj je imao 10 mrtvih i 15 ranjenih; zaplenjen je, pored ostalog, jedan mitraljez. Na strani jedinica 3. srpske brigade nije bilo gubitaka.⁷⁸

Osnovni razlog neuspjeha neprijatelja u ovom napadu leži u činjenici što napad nije vršio jednovremeno na svim pravcima i sa svim raspoloživim snagama. To je omogućilo 3. srpskoj brigadi da održi svoje položaje do mraka, da pravilnom upotrebom i manevrom sopstvenih snaga i vatrenih sredstava, i dobrom organizacijom odbrane na pogodnim i veoma jakim topografskim objektima, počesno tuče neprijateljske kolone i na kraju da napad neprijatelja potpuno razbije.

Na osnovu ovakvog dejstva neprijatelja može se pretpostaviti da je njemu namjera bila ne dozvoliti 2. proleterskoj diviziji prelazak komunikacije Priboj—s. Dobrun i proboj preko Rudnog na levu obalu Lima, a zatim da je preko grebena Tornik (trig. 1496)—Jelova gora (k. 1242)—k. 1047—Veliko brdo—Ljubiš (trig. 1268) potisne na jug, nabaci u teško pristupačnu, besputnu i vrlo strmu klisuru Uvea i tu, uz pomoć svojih snaga iz Priboja, okruži i uništi, i tako postigne ono što mu nije uspjelo na pl. Tari. To se može zaključiti po tome što je neprijatelj napadao frontalno s linije s. Vardište—s. Semegnjevo, pravcem sever—jug, nastojeći da 2. diviziju odbaci ka Uvcu; jačim snagama je zatvarao komunikaciju Priboj—s. Dobrun, a četnički Zlatiborski korpus je iz rejona s. Kremne upućen da s pravca Borove glave posedne najviši vrh Tornika, a jedan bataljon Srpskog dobrovoljačkog korpusa da ovlada s. Ribnicom. Na taj način, neprijatelj je, ako se uzmu i njegove snage u prostoru Priboja, već držao 2. diviziju u širem okruženju. Međutim, ovako zamišljen i za naše jedinice veoma opasan plan neprijatelj nije mogao ostvariti, jer su u toku noći 14/15. maja jedinice 2. proleterske divizije krenule ka istoku da bi izbile na komunikaciju Užice—Nova Varoš, prešle je i povezale se s 5. krajiškom divizijom. Time je 2. divizija kompromitovala plan neprijatelja i izvukla se iz njegovog obruča.

⁷⁸ Izveštaj štaba četničkog 4. jurišnog korpusa od 14. V 1944. u 24 časa. Arhiv VII, S—H br. 61: Depeša komandanta Zlatiborskog korpusa od 14. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm. Bileća, br. 20A/707; Operacijski dnevnik 2. divizije.

Pošto se 2. proleterska brigada prikupila u rejonu s. Gornje Jablanice, izvršila je u toku noći marš pravcem s. Stubo—Pećine—Oglavčić—istočni zaseoci s. Dobroselice, gde se ujutru 15. maja razmestila, isturajući deo snaga na k. 1132, Karanovac (k. 1165), Borovu glavu (k. 1147), Tetrebovac (trig. 1148), Previju (k. 903), Vis (k. 1007) i k. 929 i tako sa polukružne osnove zatvorila pravce od s. Kraljeve Vode, s. Seništa, s. Rutoša i Priboja. 3. srpska brigada, pošto je razbila napad neprijatelja od s. Bijelog brda i s. Semegnjeva, povukla je bataljone s položaja, prikupila ih u s. Donjoj Jablanici, i s jakom zaštitnicom krenula pravcem s Gornja Jablanica—s. Stubo i razmestila se na prostoriju s. Stubo—Pećine (k. 1250), zatvarajući sve pravce koji na ovu prostoriju izvode od s. Ribnice, s. Jablanice i r. Uvea.⁷⁹ U 3,30 časova 15. maja 4. proleterska brigada je pošla na marš pravcem s. Dobroselica (tu je stigla predveče 14. maja (—s. Draglica—s. Negbina i, ne nailazeći na otpor jačih neprijateljskih snaga, tu se razmestila, osiguravajući se prema s. Radojinji, Kokinom Brodu i s. Beloj Reci. Njen bataljon, koji je bio upućen u s. Gornji Ljubiš da uspostavi vezu s jedinicama 5. krajiške divizije, naišao je u ovom selu na jače četničke snage (oko 1.000 ljudi) i pod borbom se povukao ka Murtenici. Posedajući položaj na Radojčinom grobu (k. 1256), on je zatvorio pravac s. Gornji Ljubiš—s. Draglica.⁸⁰

Petnaestog maja na sektoru 2. divizije nije bilo promena. Tog dana štab 2. proleterske divizije, na traženje članova Glavnog štaba za Srbiju, odlučio je da 3. srpsku brigadu uputi preko r. Ibra u Topliču. U 12 časova uputio joj je naređenje da u toku noći 15/16. maja krene pravcem s. Dobroselica—s. Draglica—s. Negbina—s. Kućani, a sutradan da produži preko pl. Mučnja i s. Katića do Dragačeva, odakle da se prebaci preko Ibra na pl. Kopanik.⁸¹ Prilikom prolaska kroz Dobroselicu i Draglicu je trebalo da 3. srpska preda svoje teške ranjenike 2. prole-

⁷⁹ Operacijski dnevnik 2. divizije; Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade.

⁸⁰ Operacijski dnevnik Prateće čete 4. proleterske brigade; Operacijski dnevnik 2. divizije.

⁸¹ Operacijski dnevnik 2. divizije.

terskoj brigadi. Takođe je i 2. proleterskoj brigadi naređeno da se pomeri na prostoriju Borova glava—s. Draglica, sa zadatkom da zatvori pravce ka Cajetini i s. Jablanici, a 4. proleterskoj da i dalje ostane na prostoriji s. Negbina—s. Gornji Ljubiš.⁸²

U toku noći 15/16. maja 2. proleterska brigada je izvršila marš pravcem s. Dobroselice—Borova glava—zaselak Rasnica i oko 5 časova, 16. maja, izbila na prostoriju Borova glava—s. Draglica, gde se razmestila, isturivši deo snaga na položaje ka grebenu Tornika, s. Ribnici i Kraljevoj Vodi. Istovremeno je 3. srpska, maršujući pravcem s. Stubo—s. Dobroselica—s. Draglica—s. Negbina, stigla u rejon s. Kućana, gde je uspostavila vezu s jedinicama 5. krajiške divizije. 4. proleterska brigada je i dalje ostala na prostoriji s. Gornji Ljubiš—s. Negbina—s. Seništa.⁸³

Povlačenje na Zlatar

Vrhovni štab je neprestano pratio rad i dejstva Udarne grupe. Kao što je napred rečeno, on se nije složio da 2. proleterska divizija ostane na Tari, već da obe divizije dejstvuju zajedno. Pored toga, znao je da su borci iscrpeni, opterećeni glomaznim bolnicama i bez municije, te da im je potrebno da se odmore i popune municijom kako bi mogli da produže dejstva u Srbiji. Stoga je odlučio da obe divizije privremeno orijentiše prema slobodnoj teritoriji 2. udarnog korpusa u Crnoj Gori i Sandžaku. Radi toga je izmenjeno više telegrama između Vrhovnog štaba i štaba Udarne grupe. Vrhovni štab je još 12. maja u 16 časova uputio sledeći radiogram štabu Udarne grupe:

„Vaše obe divizije morate odmoriti. Pri tome se oslonite na Peka. Mi ćemo, međutim, učiniti sve da dobijete odeću, obuću i drugo. Dajte stalno mesto za bacanje. Mislimo da bi bilo najbolje mesto za odmor negde oko Rudog, Nove Varoši i Golije. Prepuštamo izbor vama. U vaš sastav uskoro će doći 17. divizija a kasnije i 16-ta. Javite gubitke i novosti odatle.“⁸⁴

⁸² Naređenje štaba 2. divizije, op. br. 69 od 15. V 1944, u 12 časova, Zbornik 1/7, str. 475.

⁸³ Operacijski dnevnik 2. divizije.

⁸⁴ Arhiv VII, k. 783, dok. br. 12/4.

Istovremeno je Vrhovni štab obavestio štab 2. korpusa o stanju kod Udarne grupe i njenim daljim namerama.

Kao što smo ranije videli, prvobitna namera štaba Udarne grupe je bila da se 5. divizija prebaci u prostor pl. Javora i pl. Golije da bi se preko Rožaja povezala sa jedinicama 2. korpusa koje su se nalazile oko Berana (sada: Ivangrad). O ovome je štab Udarne grupe 14. maja obavestio Vrhovni štab.

I sutradan 15. maja izmenjeno je više radiograma između Vrhovnog štaba i štaba 2. korpusa i štaba Udarne grupe divizija, preko kojih je dogovoren način dejstva i mesto susreta Udarne grupe sa jedinicama 2. udarnog korpusa.

Na osnovu direktiva koje je primio od Vrhovnog štaba, a pošto se sa 5. krajiškom divizijom nije mogao probiti preko komunikacije Ivanjica – Sjenica i dalje u pravcu Rožaj–Berane, jer su dobijeni podaci o jačoj koncentraciji neprijatelja na pomenutoj komunikaciji, što bi angažovalo naše jedinice u novim oštrim borbama i što bi ih još više iscrpilo, štab grupe je 15. maja odlučio da se 2. i 5. divizija što pre prebace na pl. Zlatar, probiju se preko komunikacije Prijepolje–Sjenica i kod Brodareva pređu na levu obalu. r. Lima i izbiju na oslobođenu teritoriju 2. udarnog korpusa u Sandžaku i Crnoj Gori. Da bi se ova ideja što lakše i brže ostvarila, trebalo je s obe divizije obići Novu Varoš i izbiti širokim frontom na komunikaciju Prijepolje – Sjenica i tako neprijateljske snage, koje su je osiguravale, još više razvući. Planirano je da 5. krajiška divizija 15/16. maja pređe r. Uvac istočno od Nove Varoši i izbije na pl. Zlatar, na prostorijski s. Komarani – s. Drmanovići, a 2. proleterska divizija da se 16/17. maja prebaci preko komunikacije Prijepolje–Nova Varoš (zapadno od Nove Varoši) i izbije na Zlatar u rejon Golog brda, njegovog najvišeg vrha. Po dolasku na Zlatar trebalo je ispitati situaciju na komunikaciji Prijepolje – Sjenica i napraviti plan za prelaz preko nje.⁸⁵

Da bi se obezbedio prihvata i olakšao proboj 2. i 5. divizije ka Brodarevu, depešom je zatraženo od štaba

⁸⁵ Dnevnik M. Morače; Operacijski dnevnik 5. divizije.

2. udarnog korpusa da njegove jedinice izvrše što jači pritisak na neprijatelja iz pozadine. U vezi s tim naređeno je 5. proleterskoj brigadi 3. udarne divizije, koja je ranije bila upućena na desnu obalu Lima, na pl. Jadovnik, da ofanzivno djeluje prema s. Karauli (oko 15 km severozapadno od Sjenice) i neprijateljskim posadama na komunikaciji Prijepolje — Sjenica i da prihvati Udarnu grupu, dok su brigade 37. sandžačke udarne divizije dobile zadatak da napadaju neprijatelja kod Prijepolja, Pljevalja i Priboja, kao i njegova uporišta duž komunikacija između ovih mesta i tako, vezujući neprijatelja za njihovu odbranu, da olakšaju probijanje Udarne grupe.⁸⁶

U to vreme, izgleda da neprijatelj, a naročito četnici, nije znao tačne namere Udarne grupe. Stoga je Neško Nedić, rukovodilac operacija četničkih jedinica, pretpostavljao da će posle spajanja 2. i 5. divizija zajedno preduzeti dejstva ka severu u prostor Arilje — Požega — Užice, a možda i dalje; ili pokušati prodor na jug, u pravcu Sandžaka, ili probiti se u prostor pl. Golije i pl. Javora. Analizirajući sve ove mogućnosti dejstva 2. i 5. divizije, a znajući da će nemačke jedinice s linije s. Katići — s. Maskova — s. Trudovo — Kokin Brod preći u napad ka severozapadu, on je 15. maja u 9 časova, da bi sprečio prodor naših snaga u prostor Arilje — Požega — Užice, postavio deo četničkih snaga na levu obalu r. Rzava, od s. Sirogojna do Treštene stene, dok je, da bi onemogućio proboj na jug ka Sandžaku, naredio da se preduzme napad pravcem sever — jug. Kako su bugarske jedinice, četnici i jedinice Srpskog dobrovoljačkog korpusa i Srpske državne straže zatvarali pravac ka Arilju, to je, da bi onemogućio proboj naših snaga u pravcu pl. Javora i pl. Golije, naredio da se pređe u napad i u pravcu jugoistoka. Istovremeno je zahtevao da četnički Zlatiborski korpus što pre izbije u Murtenicu i sa toga pravca izvrši napad ka Kokinom Brodu.⁸⁷

Istog dana (15. maja) u 23 časa jedinice 5. krajiške divizije krenule su iz rejonu s. Moćioća pravcem Žedna

⁸⁶ Naređenje štaba 37. divizije, op. br. 48 od 18. V 1944, u 10.05 časova, Zbornik, 1/16, dok. br. 183.

⁸⁷ Naređenje Neška Nedića od 15. V 1944, u 9. časova (Arhiv VII, br. dok. S—V br. 7759).

glava — s. Ojkovica — zaselak Vasiljevići — s. Vilovi — s. Akmačići. Marš je izvršen u jednoj koloni na čelu s 1. krajiškom brigadom, a dužina marš-rute je iznosila oko 25 km. Da bi se zavarao neprijatelj o stvarnim namerama naših jedinica i osigurao levi bok marševske kolone od napada neprijatelja iz rejona s. Trudova i s. Štitkova, dva bataljona 4. krajiške brigade su izvršila u toku noći demonstrativni napad na ova sela, a zatim krenula na začelju divizijske kolone, obrazujući zaštitnicu.

Šesnaestog maja oko 4 časa čelo kolone je pregazilo Uvac kod k. 830 (oko 1 km severozapadno od zaseoka Vasiljevića), a oko 5 časova 1. i 4. bataljon 1. krajiške brigade su napali iz pokreta četničku Užičku brigadu koja je držala položaj kod s. Amzića, severoistočno od Nove Varoši. Neprijatelj je pružio snažan otpor, ali je njegova odbrana, i pored toga što je bila ojačana sa oko 200 nemačkih vojnika koji su stigli iz Nove Varoši, pod pritiskom ova dva bataljona popustila tako da su se četnici posle dvočasovne borbe i pod vrlo teškim okolnostima izvukli ka Kokincm Brodu. Zatim su jedinice 1. krajiške nastavile marš, dok je položaj prema neprijatelju u Kokinom Brodu poseo jedan bataljon 4. krajiške brigade. Već oko 9 časova 16. maja glavnina 5. divizije je izbila na određenu prostoriju, tako da su se tri bataljona 1. krajiške razmestila u selima Akmačići, Durinovići i Drmanovići, a jedan bataljon u istočnom delu s. Komarana; 10. krajiška u rejonu s. Komarana i 4. krajiška brigada u s. Amzićima i s. Vilovima. Sve tri brigade su isturile jača borbena osiguranja i izviđačko-obaveštajne organe ka Sjenici, r. Uvcu, Kokinom Brodu, Novoj Varoši i komunikaciji Prijepolje — Sjenica.⁸⁸

Oko 17 časova delovi nemačkog puka „Brandenburg“ koji su u međuvremenu pristigli na desnu obalu Uvea u rejon s. Božešića (južno od Štitkova), prešli su Uvac kod zaseoka Pavlovića Broda i neopaženo se približili položaju jedne čete 3. bataljona 1. krajiške brigade koja se nalazila na levoj obali Uvea kod zaseoka Gujaničke Male. Imajući tačne podatke o rasporedu i jačini naših snaga, koje je dobio od mesnih četnika i muslimanske fašističke

⁸⁸ Operacijski dnevnik 5. divizije, i 1. krajiške brigade; Dnevnih M. Morače.

milicije, neprijatelj je u iznenadnom snažnom jurišu zauzeo ovaj položaj. Pruživši slab otpor četa se povukla na prihvatni položaj na liniji k. 1204 — Pravoja (trig. 1223), gde su se nalazile i ostale čete ovog bataljona. Sa osloncem na ovaj položaj ceo 3. bataljon je izvršio energičan protivnapad. Posle oštre borbe nemački vojnici su oko 18.30 časova odbačeni na desnu obalu Uvea, uz gubitke od 10 mrtvih i ranjenih. Zaplenjen je 1 puškomitraljez i 5 pušaka. 3. bataljon je imao jednog poginulog i dva ranjena borca.⁸⁹

Za to vreme kod jedinica 2. proleterske divizije bila je sledeća situacija:

pošto je primio zadatak od štaba Udarne grupe da se brigade i njegove divizije prebace preko komunikacije Nova Varoš — Prijepolje i izbiju na Zlatar, štab 2. divizije je 16. maja naredio:

— 4. proleterskoj brigadi: da se odmah prikupi u rejonu s. Negbine i ostavivši potrebna osiguranja ka Murtenici i Kokinom Brodu orijentiše prema najpogodnijim gazovima na r. Uvcu, kod s. Radojinje; ukoliko bude neprijateljskih snaga na obalama Uvea da likvidira njihov otpor i odmah posle 19 časova pređe r. Uvac; po prelasku reke da uputi dva bataljona kao levu pobočnicu pravcem s. Zapolje — s. Bakalovina — Crni vrh (k. 1269) — Luke, sa zadatkom da na 304 km zapadno od Nove Varoši poruše komunikaciju i postave osiguranje ka Novoj Varoši do prelaska glavnine brigade, a zatim da produže marš preko Crnog Vrela do Crnog vrha (k. 1288), da tu zadrži jedan bataljon koji bi ponovo sačekao glavninu brigade, a drugi bataljon da nastavi pokret do najvišeg vrha Zlatara (Golo brdo trig. 1627); da glavnina brigade, pošto pređe Uvac, produži pravcem s. Radojinja — s. Mangura — Razbojište (k. 1259) — s. Sokolovo — k. 698 — Zljeb — s. Vranjak — Crni vrh (k. 1288) — Golo brdo (trig. 1627) — s. Bulatovići i razmesti se na prostorijski s. Drmanovići — s. Radijevići — s. Miševići, sa zadatkom da zatvori sve pravce koji od Nove Varoši izvide na njenu razmeštajnu prostorijsku postavu jača osiguranja ka Uvcu i komunikaciji Prijepolje — Sjenica;

⁸⁹ Isto

— 2. proleterskoj brigadi: da odmah uputi svoju glavninu u pravcu s. Radojinje i zajedno sa 4. proleterskom brigadom pređe Uvac; da zadrži deo snaga u zaštitnici radi sprečavanja eventualnog pokušaja neprijatelja da nabaci brigadu na r. Uvac ili da spreči njen prelazak preko reke, a po prelasku Uvea cela brigada da nastavi marš pravcem s. Radojinja — s. Mangura — s. Sokolovo, odatle da se spusti na komunikaciju Nova Varoš — Prijepolje, zapadno od k. 698, poruši je i, uz osiguranje bataljona iz prethodnice, koji je trebalo da zatvori pravac od s. Bistrice i da poruši most na Vlasonskom potoku, pređe komunikaciju a zatim produži marš preko Kulađe (k. 1056), s. Međugorja i Golog brda (trig. 1627) u rejon k. 1922 (istočno od s. Praviševa), i da se tu razmesti, zatvarajući pravce koji na njenu razmeštajnu prostoriju izvode od komunikacije Nova Varoš — Prijepolje, od s. Kosatice i komunikacije Prijepolje — Sjenica.

3. srpska brigada trebalo je da produži marš iz rejonu s. Kućana za Dragačevo, i odatle da se prebaci preko Ibra na Kopaonik.⁹⁰

Štabovi 2. i 4. proleterske brigade su upozoreni da marševe dobro pripreme i pravilno organizuju prelazak preko Uvea i komunikacije Nova Varoš — Prijepolje. Kako je bilo predviđeno da sve jedinice pređu komunikaciju do svanuća 17. maja, to je Štab divizije sugerirao da se marševi izvode što brže i da se borci ne svlače prilikom gaženja Uvea. Po stizanju u nove rejone na Zlataru, sve jedinice je trebalo držati prikupljene i ne razmeštati ih po selima da ne bi bile izložene udaru neprijateljske avijacije. U toku 17. maja trebalo je što brižljivije izvideti komunikaciju Prijepolje — Sjenica i temeljito ispitati prelaze preko nje.

Dok su se jedinice 2. proleterske divizije pripremale za pokret, neprijatelj je nadmoćnijim snagama krenuo u nastupanje prema položajima 2. proleterske brigade. Oko 11 časova bugarsko-nemačko-četničke snage, podržane jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, otpočele su napad s linije zaselak Gmizovića Čuprija — s. Ribnica — pl. Tornik — s. Stubo. Naročito jake bile su neprijateljske

⁹⁰ Život i rad 2. divizije u 1944. godini, Arhiv VII, k. 734, dok. br. 1/5.

kolone koje su napadale grebenom Tornika (trig. 1496) prema Borovoj glavi i s. Draglici (Zlatiborska, Leteća i 1. i 2. račanska četnička brigada Zlatiborskog korpusa)⁹¹ i pravcem s. Stubo – s. Dobroselica – Tetrebovac (trig. 1148) – Tušto brdo (k. 999) – s. Seništa (Cerski četnički korpus).⁹² Usled nedostatka municije jedinice 2. proleterske brigade nisu mogle pružiti odlučan otpor neprijatelju. Silina neprijateljskog napada bila je takva da nijedan pokušaj 2. proleterske brigade da ga zaustavi nije uspeo. Zbog toga su njena tri bataljona, primenjujući veoma uspešno taktiku zadržavajuće odbrane na glavnim linijama Karanovac (k. 1165) – Okolište (k. 1123), Tetrebovac (trig. 1148) – Borova glava (k. 1147) – Sanac (k. 1284) i Karanovo brdo (k. 1055; – Golombiš (k. 1151) – Medveđe brdo (k. 1381) usporavala prodor neprijatelja. Ali ova taktika bataljona 2. proleterske brigade nije isključivala vrlo oštre sukobe na pojedinim položajima koji su po nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku. Predveče je četnički zlatiborski korpus zaustavljen ispred linije Rovanića (k. 1124) – Golombiš – Medveđe brdo, dok se Cerski korpus, prema kome su se nalazile znatno slabije snage, probio do s. Seništa, te su na ovom pravcu uvedena u borbu i dva bataljona 4. proleterske brigade, koja se baš u to vreme kretala iz s. Negbine ka r. Uvcu.⁹³ U vrlo oštroj borbi bataljoni 4. proleterske odbacili su neprijatelja na desnu obalu Dubokog potoka, a u svojim rukama zadržali Strazicu (trig. 1124) i time obezbedili put preko s. Seništa ka Uvcu. Iako su naše jedinice imale malo municije, one su većim korišćenjem zemljišta i vatre svoga naoružanja nanele neprijatelju osetne gubitke. Iz stroja je izbačeno oko 79 neprijateljskih vojnika, dok su naše jedinice imale samo jednog poginulog i jednog ranjenog borca.⁹⁴

⁹¹ Depeša Zlatiborskog korpusa br. 202 od 17. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 20A/707.

⁹² Depeša Zlatiborskog korpusa br. 201 od 16. V 1944, i Cerskog korpusa br. 245, od 16. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/88 i 26/100.

⁹³ 4. proleterska brigada je u 12 časova krenula iz s. Negbine za s. Seništa, zaselak Seljaci.

⁹⁴ Operacijski dnevnik 2. divizije i 2. proleterske brigade; Depeša Zlatiborskog četničkog korpusa, br. 201 od 16. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26/100.

U međuvremenu, a s obzirom na onakvu situaciju, raspored i jačinu neprijatelja i na druge objektivne uslove, odustalo se od namere da se 3. srpska brigada uputi preko Ibra na Kopaonik, pa je štab 2. divizije odlučio da i ona krene na Zlatar. Tako je padom mraka, a pošto se odlepila od neprijatelja, cela 2. divizija, pod zaštitom jakih osiguravajućih delova krenula pravcem s. Seništa — s. Radojinja — s. Sokolovo — pl. Zlatar. Već oko 20 časova prethodnica je izbila na r. Uvac, 1 km. severno od škole u s. Radojinji, gde je posle kraćeg otpora razbila manju grupu četnika, koja je iz jednog kamenoloma pokušala da joj onemogući prelazak preko reke. Tom prilikom su ranjena dva borca 2. divizije. Zatim su jedna za drugom sve tri brigade počele gaziti Uvac, koji su prešle do 24 časa. Prelazak reke bio je usporen visokim vodostajem Uvea, nošenjem teških ranjenika i nepogodnim gazovima. Po završenom prelasku divizija je odmah nastavila marš da bi što pre prešla komunikaciju Nova Varoš — Prijepolje. Oko 2 časa 17. maja 3. srpska brigada izbila je na komunikaciju, a u 4.30 2. i 4. proleterska brigada. Obezbeđujući se ka Novoj Varoši i s. Bistrici sve jedinice 2. divizije prebacile su se do 6 časova južno od komunikacije. Njihov prelazak preko komunikacije neprijatelj nije ometao, jer nije pretpostavljao da će se 2. divizija prebaciti na ovom pravcu. Neprijatelj je očekivao da će preći Uvac kod Kokinog Broda i uputiti se za 5. krajiškom divizijom na Zlatar, te nije odredio snage da zatvore komunikaciju zapadno od Nove Varoši.

Pošto se prebacila preko komunikacije Nova Varoš — Prijepolje, 2. divizija je nastavila marš preko s. Vranjka ka vrhu Zlatara i u popodnevnom časovima, 17. maja, razmestila se: 3. srpska brigada u prostoru Golog brda (trig. 1627), 2. proleterska u rejonu s. Praviševa i 4. proleterska kod s. Radijevića, gde je oko 17 časova uspostavila vezu s jedinicama 5. krajiške divizije.⁹⁵

Istog dana jedinice 5. krajiške divizije prikupile su se na prostoriji s. Radijevići — s. Drmanovići, u blizini komunikacije Prijepolje — Sjenica koju je trebalo da

⁹⁵ Operacijski dnevni 2. divizije, 2. proleterske brigade i Prateće čete 4. proleterske brigade.

pređu u toku naredne noći.⁹⁶ Radi toga, još oko podne je upućen pomoćnik načelnika štaba 5. divizije Ljubodrag Đurić, sa Izviđačkom četom na Zlatarsko brdo (k. 1389), da izvidi deo komunikacije oko s. Karaule, gde je namera-
vano da se pređe komunikacija. Osmatranjem sa Zlatarskog brda utvrđeno je da se oko s. Karaule nalaze manje neprijateljske posade, a oko 16 časova je uočen dolazak jednog bataljona nemačkih vojnika sa 8 tenkova i oklopnih automobila od Sjenice u s. Karaulu. Takođe je otkrivena jedna neprijateljska kolona u pokretu od Karaule ka Zlatarskom brdu. Utvrđeno je da je neprijatelj predveče poseo sve uzvišice uz komunikaciju kod s. Karaule, zatim Veliku panduricu (k. 1264) — 'istočno od Gornjih Goračića, i rovove koje je bio iskopao na desnoj obali rečice Goračanske.⁹⁷

U međuvremenu, oko 17 časova, u s. Radijeviće je stigao štab 2. proleterske divizije, gde se već nalazio štab 5. krajiške divizije. Odmah je održan kratak sastanak oba štaba, na kome je štab Udarne grupe saopštio svoju odluku da se 5. divizija u toku noći 17/18. maja prebaci preko komunikacije Prijepolje — Sjenica kod s. Karaule i da 2. divizija, pošto se odmori, to isto učini sledeće noći. Osim toga, štab 2. divizije je upoznat da je neprijatelj odbacio 5. proletersku brigadu 3. divizije, koja je krenula u susret Udarnoj grupi i koja se pre vremena pojavila u rejonu s. Gvozda, i da se neprijatelj nalazi na grebenu pl. Jadovnika.⁹⁸

Pošto su primljeni napred navedeni podaci o koncentraciji neprijatelja u rejonu s. Karaule i s. Goračića, održan je sastanak štaba 5. divizije sa štabovima 1, 4. i 10. krajiške brigade, na kome se odustalo od plana šta'oa Udarne grupe i odlučeno je da se komunikacija ne prelazi kod s. Karaule (teren je bio ravničast i otkriven pa su ga neprijateljski tenkovi lako mogli kontrolisati), već između s. Gvozda i s. Miloševog Dola. Ovaj pravac je izabran zbog toga, što se računalo da će se jedinice moći lako spustiti jednom pešačkom stazom niz Četanicu. Međutim, ovaj je

⁹⁶ Dnevnik M. Morače.

⁹⁷ Operacijski dnevnik 5. divizije; Dnevnik Ljubodraga Đurića.

⁹⁸ Isto

pravac pogrešno procenjen i to će se negativno odraziti na rad jedinica u toku naredne noći.

U prvi sumrak 17. maja cela 5. divizija se prikupila u rejonu Bakarovine i krenula pravcem s. Međane — Četanica — s. Milošev Dol — pl. Jadovnik. Stigavši u s. Međane štab 5. divizije je saznao od meštana da se pešačkom stazom niz Četanicu može sići konjima samo po danu i to s lakšim tovarima, a da se teški ranjenici na nosilima ili na konjima ne mogu nikako preneti ovom stazom. Na to je štab divizije odustao od daljeg pokreta i prelaska komunikacije ove noći, te je naredio da se sve jedinice vrate na Zlatar. Tako je, zbog pogrešne procene pravca kretanja i što se nisu na vreme obezbedili dobri vodiči, 5. divizija uzaludno maršovala jednu čitavu noć i izgubila dragoceno vreme, a uz to su se već ionako premoreni borci još više zamorili."

*Prelazak 5. divizije preko komunikacije
Sjenica — Prijepolje*

Osamnaestog maja ujutru, posle povratka sa Četanice, 5. krajiška divizija se rasporedila na prostoriji: 1. krajiška brigada na Golom brdu (trig. 1627 i k. 1567), 4. krajiška u s. Bulatovići i 10. krajiška u s. Domanovići (Crkvina)¹⁰⁰ Tog jutra 2. proleterska divizija se nalazila na prostoriji koju je dostigla prethodnog dana (s. Radijevići — s. Praviševo — Golo brdo).¹⁰¹ Ova uska prostorija pl. Zlatara, uokvirena velikim brojem neprijateljskih uporišta (Prijepolje, s. Karaula, Sjenica, Kokin Brod, Nova Varoš i s. Bistrica) međusobno dobro povezanih komunikacija za upotrebu motorizacije, pružala je neprijatelju povoljne uslove za manevrovanje trupama, koje su nastojale da iz obuhvatnog polaznog rasporeda koncentričnim dejstvom zatvore obruč oko Udarne grupe i prinude je na otpor pod najtežim uslovima. Situacija u kojoj su se 2. i 5. divizija nalazile bila je vrlo ozbiljna. I borci i starešine su osećali da su gotovo potpuno okruženi i da predstoji proboj iz

⁹⁹ Operacijski dnevnik 5. divizije; Dnevnik M. Morače.

¹⁰⁰ Operacijski dnevnik 5. krajiške divizije.

¹⁰¹ Operacijski dnevnik 2. divizije.

obruča. O neprijatelju, na pravcu nameravanog dejstva prema Limu, njegovim snagama, rasporedu, jačini i namerama još se ništa određenije nije znalo osim da se njegove jake jedinice nalaze na komunikaciji Sjenica – Prijepolje, na pl. Jadovniku, u s. Kačevu, a možda i u s. Gvozdu. Pretpostavljalo se da u blizini Prijepolja nema jačih neprijateljskih snaga i da se neprijateljevo komandovanje ne nada prelasku naših jedinica preko komunikacije u blizini Prijepolja.¹⁰²

Imajući sve to u vidu, štab Udarne grupe je odlučio: da 5. krajiška divizija u toku noći 18/19. maja pređe komunikaciju Sjenica – Prijepolje i ovlada pl. Jadovnikom, da se tu poveže s jedinicama 5. proleterske brigade 3. udarne divizije, koje su ranije bile upućene iz Crne Gore prema Jadovniku radi prihvata 2. i 5. divizije prilikom prodora prema Brodarevu, a 2. proleterska divizija da pređe istu komunikaciju u toku noći 19/20. maja, s tim što će joj u tome sadejstvovati jedinice 5. divizije, vršeći pritisak na neprijateljske snage oko komunikacije s juga, na odseku s. Karaula – s. Gvozd.¹⁰³

Prilikom procene situacije za proboj odbrane neprijatelja na komunikaciji Sjenica – Prijepolje, štab Udarne grupe na sastanku održanom 18. maja pre podne na Golom brdu, razmatrao je nekoliko pravaca i odseka prelaza.

Posle duže i detaljne analize odlučeno je da se komunikacija pređe na odseku Prijepolje – s. Kačevo i da je prva pređe 5. divizija, i to u dve kolone:

desna, dve brigade s divizijskom bolnicom i pozadinskim jedinicama divizije, osnovnim pravcem Golo brdo (trig. 1627) – s. Sedobro – s. Koševina, i

leva, jedna brigada, pravcem Golo brdo – manastir Mileševo – s. Belobaba.¹⁰⁴

Osnovna karakteristika ove odluke bila je smelost zasnovana na realnoj proceni zemljišta i jačine, rasporeda i raspoloženja neprijatelja, našem načinu dejstva, kao i potpunog verovatnoći da će se postići puno iznenađenje.

¹⁰² Dnevnik M. Morače.

¹⁰³ Isto

¹⁰⁴ Isto

Na predviđenim pravcima pokreta jedinice 5. divizije nisu u toku 18. maja vršena izviđanja da se time ne bi eventualno otkrili marševski pravci naših snaga.

Na osnovu ove odluke štab 5. divizije je naredio:

– 1. i 10. krajiškoj brigadi da, u ulozi desne kolone izvrše marš pravcem Golo brdo (trig. 1627) – Merica (k. 1477) – žandarmerijska stanica u s. Kosatici – s. Sedobro i kod s. Paselja predu komunikaciju Sjenica – Prijepolje, osiguravajući se prema Prijepolju, a zatim izbiju na Koševinu (trig. 863), odatle ispituju uslove za napad na Prijepolje, a ukoliko ne bi postojala mogućnost da se grad zauzme, da produže marš preko s. Divaca i s. Dečeva do s. Sopotnice, razbijajući uz put neprijateljske snage;

– 4. krajiškoj brigadi da, kao leva divizijska kolona, krene pravcem s. Bulatovići – Golo brdo – s. Turska Mala – manastir Mileševo – s. Belobaba, da tu prede komunikaciju, osiguravajući se prema s. Kačevu, i bez zadržavanja produži preko s. Brančića, s. Dečeva i s. Sopotnice ka s. Stranjanima.¹⁰⁵

Odmah po prijemu gornjeg naređenja sve jedinice 5. krajiške divizije pristupile su izvršenju postavljenih zadataka, tako da je već oko 15 časova iz s. Bulatovići počela marš 4. krajiška brigada, a u 19 časova s Golog brda i desna divizijska kolona. Ispred kolona su upućene, prema komunikaciji Sjenica – Prijepolje, izviđačke patrole i obaveštajni organi sa zadatkom da ispituju jačinu i raspored neprijatelja u zoni prelaska komunikacije.

Prelazak komunikacije Sjenica – Prijepolje izvršen je relativno lako i s manjim borbama. Desna divizijska kolona nastupala je određenim pravcem, na čelu s 1. krajiškom brigadom, koja je u prethodnicu isturila svoj 2. bataljon, dok su glavninu marševske kolone brigade obrazovali 1. i 3. bataljon, bolnica i Intendantura brigade i na začelju 4. bataljon.¹⁰⁶ Neposredno za kolonom 1. krajiške kretala se divizijska bolnica i intendantura divizije, a pozadi njih jedinice 10 krajiške brigade. Kolona je nastupala

¹⁰⁵ *ts pravci napada i zadaci jedinica 5. divizije navedeni su prema operacijskom dnevniku divizije, u kome je zapovest data sažeto, jer divizijska zapovest nije mogla biti pronađena.*

¹⁰⁶ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade.

lagano i oprezno ispitujući pred sobom neprijateljski raspored. Uz put se saznalo da se izvesne snage nemačke „Sucpolicije“ nalaze u žandarmerijskoj stanici u s. Kosatici, a četnici nepoznate jačine na brdu Mramor (severno od s. Kosatice).¹⁰⁷ Ove neprijateljske snage povremeno su raketama osvetljavale teren ispred svojih položaja, što je ometalo pravilan tok marša desne kolone, jer je ona nastojala da se neprimećeno približi komunikaciji. Stoga je marš često prekidano, pri čemu su naši borci prilicali na zemlju i tako maskirali svoje prisustvo. Da bi se iznenadno i neprimetno stiglo na komunikaciju, desna kolona je obišla pomenute neprijateljske položaje. Oko 24 časa pretahodnica 1. krajiške brigade je stigla na Gradac (k. 829), severno od s. Sedobre. Tu je naišla na jednu četničku zasedu koju je 2. bataljon energičnim jurišem brzo razbio i odbacio prema s. Taševu. Ne zadržavajući se na Gracu, 2. bataljon je nastavio gonjenje četnika, koji su na kosama severno od s. Taševa bili prihvaćeni od drugih četničkih snaga. Međutim, 2. bataljon, koji je energično nastupao nastojeći da što pre zauzme položaj prema Prijepolju, napao je četnike i kod s. Taševa, i na tri uzastopna položaja slomio njihov otpor, a zatim je u rejonu k. 547 (zapadno od s. Taševa) poseo položaj frontom prema Prijepolju i na taj način zatvorio pravac Prijepolje – Sjenica, vršeći osiguranje desnog boka zone prelaza 5. divizije na komunikaciji Sjenica – Prijepolje. Ostale jedinice 1. krajiške brigade, zajedno s drugim snagama desne kolone, približile su se komunikaciji preko Crvenog prija (k. 1056) i s. Sedobre, nešto pre 1 čas 19. maja spustile na k. 619, severno od s. Peselja, i tu naišle na jednu grupu nemačkih vojnika, koja je izbila na ovu kotu kada i 1. bataljon 1. krajiške brigade, s namerom da posedne položaj. Čim se došlo u dodir s ovom nemačkom grupom, iz pokreta je, pored 1. bataljona, u borbu ubačen i 4. bataljon 1. krajiške. U borbi koja je trajala samo desetak minuta, oni su energičnim dejstvom odbacili hitlerovce preko s. Peselja ka s. Taševu, gde ih je dočekala zaseda 2. bataljona 1. krajiške brigade i potpuno razbila. Marš je zatim nastavljen i u 1 čas jedinice 1. krajiške brigade izbile su na

¹⁰⁷ Na sekciji Pljevalja 1:100.000 Mramor nije obeležen, a verovatno je to jedan od visova između s. G. Kosatice i s. Vranjak.

komunikaciju Sjenica — Prijepolje, kod s. Peselja, gde su u kraćoj borbi razbile još jednu grupu nemačkih vojnika i pritom zaplenile, pored ostalog, 1 haubicu, 6 oklopnih automobila (tanketa, koje su zatim uništile), 2 radio-stanice i 1 puškomitraljez „šarac". Ovim je otpor neprijatelja na komunikaciji bio slomljen i odmah je, uz neposredna osiguranja desno i levo od mesta prelaza, nastavljeno prebacivanje glavnine desne kolone preko komunikacije, a zatim produžen marš osnovnim pravcem Ranovići — s. Zebuđa — s. Dečevo — s. Sopotnica. Snage 1. bataljona, koje su iz s. Peselja bile upućene na Koševinu (trig. 963), nisu naišle na neprijatelja, iako se pretpostavljalo da će ga tu biti, te su se postavile prema Prijepolju da bi obezbedile dalji marš kolone od dejstva neprijatelja sa toga pravca.

Sve dok se cela desna kolona nije prebacila preko komunikacije 2. bataljon 1. krajiške brigade je uporno držao svoje položaje kod s. "Taševa, na koje su više puta napadali nemački vojnici, pripadnici muslimanske fašističke milicije i četnici iz Prijepolja, s. Rasne i s. Drenove, i tako osujetili njihove pokušaje da ponovo zatvore brešu koja je bila stvorena u njihovom položaju na odseku manastir Mileševo — s. Taševo. Nešto posle 2 časa 19. maja, a pošto je svoj zadatak izvršio u potpunosti 2. bataljon se povukao s položaja kod s. Taševa, odlepio od neprijatelja, svio u kolonu i na začelju 10. krajiške brigade nastavio marš, obrazujući zaštitnicu desne kolone 5. divizije.¹⁰⁸

Za to vreme 4. krajiška brigada, u ulozi leve marševske kolone 5. divizije, izvršila je marš pravcem Golo brdo — Merica — s. Turska Mala — s. Kosatica — manastir Mileševo — s. Belobaba. Na odseku s. Belobaba — Crkvine prešla je komunikaciju Sjenica — Prijepolje, a zatim nastavila pokret pravcem s. Brančić — s. Dečevo s. Sopotnica. U toku marša brigada nije vodila značajnije borbe, sem što su njene jedinice na k. 712, severno od manastira Mileševa, i na Titerovcu (k. 962), posle kraće borbe razbile slabije četničke snage Vojislava Lukačevića, a kod mana-

¹⁰⁸ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade; Operacijski dnevnik 5. divizije; Dnevnik M. Morače.

stira Mileševa i jednu patrolu nemačkih vojnika.¹⁰⁹ U zoru 19. maja 4. krajiška je izbila na kosu između s. Brančića i s. Dečeva, gde je zastala radi odmora, dok je njena pret-hodnica upućena na Stjepaniću i Crvene stijene radi osigu-ranja prema s. Kačevu. s. Gvozdu i grebenu pl. Jadovnika.

Baš u vreme kada je 4. krajiška izbijala na prostoriju s. Brančić — s. Dečevo, 1. bataljon 1. krajiške brigade povukao je svoje snage sa Koševine (trig. 963) i zajedno sa 1. i 4. bataljonom 10. krajiške brigade napao Beransku i 1. jurišnu (Andrijevičku) četničku brigadu koje su se nalazile na položaju kod s. Ivanja i s. Divaca. Napad je bio iznenadan. Dok su se četnici, ne znajući za prisustvo naših snaga na prostoriji južno od komunikacije Prijepolje — manastir Mileševo, dovikivali su našim borcima i ko-mandirima, verujući da je to neka njihova jedinica 1. i 10. bataljoni krajiške brigade su se razvili za borbu, podišli neprijateljskim položajima i izvršili energičan juriš. Tom prilikom su Andrijevička i Beranska brigada bile tako razbijene da su skoro potpuno onespособljene za borbu. Naročito uspešan bio je napad 1. bataljona 1. krajiške brigade, koji je deo četničkih snaga nabacio na r. Lim, nanevši im osetne gubitke. Samo na pravcu Koševina — s. Ivanje, kuda je napadao ovaj bataljon, smatra se da je neprijatelj imao oko 50 poginulih i ranjenih, a zarobljeno je 7 četnika.¹¹⁰

Neposredno pošto se 1. bataljon 1. krajiške brigade povukao sa Koševina i uputio da napadne četnike u s. Ivanju, nemačke jedinice su izašle iz Prijepolja i posele ovaj položaj. Zbog toga je 2. bataljon 1. krajiške, koji je posle povlačenja s komunikacije Sjenica — Prijepolje, naišavši na ove nemačke snage, bez oklevanja izvršio napad na Koševinu i u snažnom jurišu zauzeo vis, odbacivši neprijatelja u Prijepolje, a zatim se i sam povukao sa Koševina i uputio preko s. Zebuđa za s. Dečevo u sastav brigade.¹¹¹

io» Operacijski dnevnik 5. divizije; Operacijski dnevnik 4. krajiške brigade i Dnevnik M. Morače.

¹¹⁰ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade; Depeša Vojislava Lukačevića. br. 15 i 16 od 19. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, br. 26 112 i 113.

¹¹¹ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade.

Dolazak kolone 4. krajiške u s. Sopotnicu i 1. i 10. krajiške u s. Dečevo odmah su otkrile nemačke jedinice koje su se nalazile u s. Stranjanima, i, kako i očekivalo, vrlo brzo reagovale. Da ne bili izloženi udaru naših snaga Nemci su se odmah povukli iz s. Stranjana i poseli greben pl. Jadovnika. Odbranu na Jadovniku ojačali su i snagama legije „Krempler“ iz s. Karaule, s. Miloševog Dola i s. Gvozda, kao i preostalim jedinicama Andrijevačke i Beranske četničke brigade koje su se povukle iz s. Divaca i s. Ivanja na Jadovnik. Neprijatelj je Isturio jače osiguravajuće delove na Ogrljaču, Mali Jadovnik, k. 1580 Valenicu (trig. 1601), Vitiljku i k. 1601. Pošto je sredio svoje položaje na grebenu pl. Jadovnik, on je oko 11 časova 19. maja, krenuo u napad prema obezbeđujućim delovima 4. krajiške brigade na Stjepanici, k. 1194 i Crvenim stijenama, verovatno s namerom da ovlada ovim položajima, preseče put 5. diviziji prema s. Stranjanima i da je nabaci na r. lim, i da je tu razbije li uništi. Delovi na obezbeđenju 4. krajiške brigade, iako slabiji od neprijatelja i na nepogodnim položajima za odbranu, kojima je protivnik dominirao, borili su se sa krajnjom upornošću. U toj situaciji, štab 5. divizije je — da bi i ostale jedinice 4. i 10. krajiške brigade, koje se po planu nisu smele zadržavati u s. Sopotnici i s. Dečevu, već odmah uputiti na položaj prema pl. Jadovniku da bi osigurale put ka Stranjanima uveo u borbu — odmah uputio naređenje štabovima 4. i 10. krajiške da sve njihove snage najhitnije posednu položaj na liniji s. Zaborje (k. 1168) — Stjepanica — Crvene stijene — s. Podstene — Fiulj (k. 1323) — Savin krš i spreče prodor neprijatelja ka r. Limu, a zatim izvrše protivnapad, ovladaju grebenom pl. Jadovnik i na taj način, kako je to bilo dogovoreno sa štabom 2. proleterske divizije, sadejstvuju 2. diviziji prilikom njenog prebacivanja preko komunikacije Sjenica — Prijepolje u toku naredne noći. Nešto pre 12 časova cela 4. krajiška brigada je u trku izašla na određene položaje, severno i severoistočno od s. Sopotnice, a uskoro zatim u borbu su uvedeni 2. i 3. bataljon 10. krajiške i 4. bataljon 1. krajiške brigade. Time je bila posednuta predviđena linija za odbranu, na kojoj su se razvile vrlo teške borbe. Naizmenično su se smenjivali napadi neprijatelja, kojeg je podržavala snažna

vatra artiljerije i minobacača, kao i njegova avijacija koja je bombardovala položaje naših snaga, i protivnapadi šest bataljona 5. divizije. Najzad su naše snage, odbivši više juriša hitlerovaca, legionara i četnika, uspele da održe do mraka svoje položaje na jugozapadnim padinama Jadovnika, i da nanesu osetne gubitke neprijatelju u ljudstvu i materijalu. Pred mrak u borbu je uveden i 2. bataljon 1. krajiške brigade, koji je na juriš zauzeo Fiulj (k. 1323). Baš u to vreme osetilo se i dejstvo jedinica 5. proleterske brigade i 3. divizije, koja je iz rejona s. Koprivna krenula u pomoć 5. krajiškoj diviziji, i dejstvujući grebenom Jadovnika sa istoka, zauzela k. 1601, Viteljku i Savin krš.

Uspešnom odbranom jedinica 5. divizije i zauzimanjem Viteljke, Savinog krša i Fiulja obezbeđen je pokret naših snaga od s. Sopotnice ka s. Stranjanima i Brodarevu.¹¹²

Ali time opasnost još nije bila u potpunosti otklonjena. Neprijatelj nije odustao od svoje namere već je, naprotiv, ispoljavao sve veću aktivnost, naročito na odseku Crvene stijene i s. Podstene.

Istog dana predveče održan je sastanak štaba 5. divizije na kome je detaljno razmotrena situacija, a najviše je diskutovano o prebacivanju 2. proleterske divizije preko komunikacije Sjenica – Prijepolje. Bilo je neizvesno kuda će ona krenuti sa Zlatara, jer ju je neprijatelj odbacio 18. maja od s. Karaule i zauzeo Zlatarsko brdo (k. 1389) i Suhobor (trig. 1453). Pretpostavljalo se da će se 2. divizija probiti za 5. divizijom na odseku Prijepolje – s. Kačevo, što je bilo vrlo rizično, jer je neprijatelj posle prelaska 5. divizije zaposeo Koševine, Belobabe i Crkvine. Postojala je mogućnost da 2. divizija pokuša prelaz i na odseku kod s. Karaule. Stoga se odmah posle sastanka ponovo pokušalo sa uspostavljanjem radio-veze sa štabom 2. divizije. Međutim nije se uspelo.¹¹³ Na kraju je štab 5. divizije odlučio da se u toku noći 19/20. maja izvrši jači

^{1,2} Operacijski dnevnik 5. divizije; Operacijski dnevnik 1, 4. i 10. krajiške brigade.

¹¹³ Tokom čitavog dana, prema planu primopredaje depeša, pokušavano je da se Uspostavi radio-veza između 2. i 5. divizije. Međutim, zbog borbi i pokreta 2. divizije veza nije mogla biti uspostavljena.

pritisak na greben pl. Jadovnik, jer se verovalo da će se vezivanjem neprijateljskih snaga za odbranu ovih položaja najbolje sadejstvovati 2. proleterskoj diviziji, ma gde se ona bude prebacivala. U tom cilju naređeno je 4. i 10. krajiškoj brigadi da napadnu nemačko-legionarsko-četničke položaje na liniji Ogrljača — M. Jadovnik — k. 1580 — Valenica — Karanovac — k. 1595 — Prisoje. Za to vreme, trebalo je da 1. krajiška brigada, sa bolnicom i intendanturom, izvrši marš iz s. Sopotnice, preko s. Vodice za s. Stranjane i dalje ka Brodarevu.¹¹⁴

U toku noći 19/20. maja nastavljene su žestoke borbe na pi. Jadovnik. Još pre protivnapada jedinica 4. i 10. krajiške brigade neprijatelj je izvršio nekoliko vrlo snažnih napada i pri tom doveo naše jedinice u veoma kritičnu situaciju. Kriza na položajima 4. i 10. brigade nastala je kada je neprijatelj, ubacivši u borbu sve raspoložive snage, pokušao da zbaci delove 4. brigade sa Crvenih stijena, i 2. bataljan 10. brigade sa položaja kod k. 1580, istočno od s. Podstene, iza kojih je na vrlo bliskom odstojanju prolazila kolona ostalih jedinica 5. divizije prema s. Stranjanim. Borba se vodila skoro isključivo ručnim bombama. U njoj su naši borci, nemajući dovoljno svojih, smelo prihvatili bombe koje je neprijatelj bacao na njih i vraćali ih natrag prema nemačkim vojnicima. Tokom ove borbe u 2. bataljonu 10. krajiške brigade nije ostao nijedan borac koji nije bio makar okrznut od parčadi rušne bombe. Oko 24 časa jedinice 4. i 10. krajiške brigade izvršile su protivnapad na neprijateljske položaje. Mada je ovaj protivnapad bio vrlo snažan, postignuti su samo manji uspesi i nije se moglo ovladati položajima neprijatelja na grebenu pl. Jadovnik. Zbog toga su se u zoru 20. maja bataljoni 4. i 10. brigade rokirali ka istoku, na položaj Savin krš — Vitiljka, gde su uspostavili vezu s jedinicama 5. proleterske brigade i 3. divizije, i naslonili se na njihovo levo krilo.¹¹⁵

Za to vreme 1. krajiška brigada, koja je pratila bolnicu i intendanturu divizije, izvršila je marš iz s. Sopotnice za s. Stranjane. Ona je oko 20 časova 19. maja krenula pravcem s. Sopotnica — s. Podstene — s. Vodice — s. D.

¹¹⁴ Dnevnik M. Morače.

¹¹⁵ Operacijski dnevnik 5. divizije.

Stranjani. Marš-ruta je vodila jednom uzanom stazom neposredno iza položaja bataljona 4. i 10. krajiške brigade, tako da je neprijatelj za celo vreme marša tukao kolonu brigade vatrom artiljerije, minobacača i mitraljeza, što je otežavalo i usporavalo kretanje kolone u kojoj se nalazilo nekoliko desetina teških ranjenika na nosilima. Zbog toga je 1. krajiška brigada, iako je dužina marš-rute bila svega oko 10 km, celu noć provela na maršu, tako da je tek u zoru 20. maja stigla u s. Donje Stranjane i tu uspostavila vezu sa delovima 5. proleterske brigade.

3. bataljon je bez zadržavanja u s. D. Stranjanima produžio sa bolnicom za s. Grabovnicu i Brodarevo, a ostale snage su se pomerile u s. Mrčkovinu, s tim što su prethodno u s. Gornjim Stranjanima uspostavile vezu s jedinicama 2. proleterske divizije koje su ovde izbile istog jutra.¹¹⁶

Ovim je, u stvari, bio završen prelazak 5. divizije preko komunikacije Sjenica – Prijepolje i njen manevar sa ciljem da se prebaci preko r. Lima na oslobođenu teritoriju Crne Gore. Taj manevar se, iznad svega, odlikuje krajnjom smelošću. Ova smelost se, ipak, zasnivala na pravilnoj proceni situacije i pravilnoj odluci štaba 5. divizije. Ovim vešto izvedenim manevrom, 5. divizija je probila neprijateljsku odbranu i dejstvom iz pozadine na jake neprijateljske položaje obezbedila izvršenje svog osnovnog zadatka – spajanje sa snagama 2. korpusa u Crnoj Gori.

Posebno treba istaći da je rukovođenje jedinicama 5. divizije, sem manjih propusta štabova 4. i 10. krajiške brigade¹¹⁷, bilo u potpunosti doraslo vođenju borbe na planinskom i krševitom zemljištu, te su jako posednuti i dobro branjeni neprijateljski položaji posrednim dejstvom bili razbijeni.

Ukupan rezultat ovih borbi, prema našim podacima, bio je sledeći: zarobljeno je 47, poginulo 124 i ranjeno oko 70 nemačkih vojnika, legionara i četnika. Pored druge opreme zaplenjena su 2 laka mitraljeza „šarac“, jedan puškomitraljez „breda“, 15.000 metaka, 50 pušaka i 2 radio-stanice, a uništena je jedna haubica sa 100 granata

¹¹⁶ Operacijski dnevnik 1. krajiške brigade.

¹¹⁷ Dnevnik M. Morače.

i 6 oklopnih automobila. U tim borbama jedinice 5. divizije imale su srazmerno male gubitke: poginulo je 8 a ranjeno 10 boraca i starešina.¹¹⁸

*Prelazak 2. proleterske divizije preko komunikacije
Prije polje – Sjenica*

Za to vreme situacija kod 2. proleterske divizije bila je sledeća.

Osamnaestog maja ujutru, nemajući podatke o tome da 5. divizija nije prešla komunikaciju Prije polje – Sjenica i ne znajući za novu odluku štaba grupe da 5. divizija pređe komunikaciju noću 18/19. maja, a 2. divizija noću 19/20. maja, štab 2. divizije je naredio pokret svojih brigada na prostoriju odakle će izvršiti podiliženje komunikaciji, a koju su, prema zadatku dobivenom od štaba grupe u s. Radijevićima imali preći u toku noći 18/19. maja. 3. srpskoj brigadi je naređeno da odmah krene pravcem s. Bulatovići – Bakarovina i da glavninu razmesti u rejonu Rajin krša, a jedan bataljon uputi na položaj severno od crkve u s. Radijevićima radi zatvaranja pravca Nova Varoš – Sjenica, preko s. Durinovića, cela brigada s tim da se u 19.30 časova prikupi na Vodicama (k. 1410), 2. proleterskoj da krene iz rejona s. Praviševa i do 19.30 časova da stigne na Visoko brdo; a 4. proleterskoj da se do tog vremena prikupi na Vodicama. Sve brigade su u označenim rejonima u 19.30 časova trebalo da dobiju zadatke za prelazak komunikacije Prije polje – Sjenica.¹¹⁹

Istog dana oko podne, dok su brigade 2. divizije maršovale prema određenim rejonima i njihovi obezbeđujući delovi posedali položaje, jedinice nemačkog puka „Brandenburg“, 1. bataljon nemačkog 5. policijskog puka i delovi legije „Krempler“, podržani artiljerijom sa položaja kod s. Karaule predUZeli su napad u više kolona osnovnim pravcem s. Miševići – s. Radijevići.¹²⁰ Na položaju Visoko

¹¹⁸ Operacijski dnevnik 5. divizije.

¹¹⁹ Zapovest štaba 2. divizije, op. br. 71 od 18. V 1944, Arhiv VII, k. 733, dok. br. 5/37/5.

¹²⁰ Istog dana je Draža Mihailović zatražio krajnje naprezanje četničkih jedinica da bi iskoristio okupatorske snage i s njima uništio ili razbio naše jedinice na pl. Zlatar. Zbog toga

brdo dočekaio ih je jedan bataljon 3. srpske brigade, a na liniji Vodice (k. 1410) — Orlijak jedan bataljon 4. proleterske brigade. Posle oštne borbe neprijatelj je ovladao Visokim brdom i Orlijakom i odbacio pomenute bataljone 3. i 4. brigade prema s. Radijevićima. Zbog toga se cela 4. proleterska brigada povukla iz s. Radijevića i pomerila ka vrhu pl. Zlatar, na prostoriju s. Bulatovići — Kosa. Pred mrak neprijatelj se zadržao na položaju s. Radijevići — Rajin krš — Visoko brdo — Vodice. U tim borbama jedinice 2. proleterske divizije imale su 3 poginula i 6 ranjenih, dok je neprijatelj pretrpeo gubitke od oko 15 mrtvih i ranjenih.¹²¹

U ovakvoj situaciji štab 2. proleterske divizije je odustao od prebacivanja jedinica preko komunikacije Sjenica — Prijepolje u toku noći 18/19. maja i naredio da se cela divizija povuče u rejon Golog brda (trig. 1627), kako bi se u toku noći 19/20. maja prebacila preko komunikacije istim pravcem kojim je prošla 5. krajiška divizija.¹²² Ovo pomeranje 2. divizija je izvršila u toku noći 18/19. maja, tako da je ujutru 19. maja posela položaje prema komunikaciji Sjenica — Prijepolje i Prijepolje — Nova Varoš. Jače snage isturila je na Runjevu glavu (k. 1414), Točilo (k. 1512), Mericu, Orlovaču (k. 1421) i Kosu, sa zadatkom da osiguravaju glavninu divizije koja se nalazila u rejonu Golog brda.

Pre podne 19. maja na svim položajima 2. divizije bilo je mirno i nije se osećala aktivnost neprijatelja, koji je to vreme iskoristio za pregrupisavanje snaga i pripremu napada. Međutim, već oko 13 časova njegove jače snage

je uputio radiogram štabu Cersko-majevičke grupe korpusa, u kome se, između ostalog kaže: „Verujem da ste imali dosta zamora i da ste oskudni, ali vi dobro znate da se bitka dobija kad se eksploatiše uspeh. Ovo je bitka krupnijih razmera. Moramo je po cenu najvećih napora eksploatisati. Zamor i znoj uštediće krv. Ako prebijenu zrpju sasvim ne utučemo ponovo će se vratiti oporavljena i ojačana da nas napadne teže i žešće nego sada. To ne smemo dozvoliti. Zato junaci hrabro napred". (Radiogram, br. 182—183 od 18. V 1944, Arhiv VII, mikrofilm, Bileća, Hr. 20A/702).

¹²¹ Prepis operacijskog dnevnika 2. divizije, Arhiv VII, k. 735, br. dok. 2/2.

¹²² Isto

koje su se u međuvremenu prikupile u rejonu s. Praviševa napale su položaje 1. bataljona 2. proleterske brigade, koji su se nalazili na Merici. S obzirom na važnost ovih položaja odmah su u pomoć ovom bataljonu upućeni 2. i 4. bataljon 2. proleterske brigade. Na liniji Merica – Sirovi kraj (k. 1479) razvila se vrlo oštra borba, jer je neprijatelj nastojao da po svaku cenu ovlada položajima i tako ugrozi glavninu 2. divizije u rejonu Golog brda. Odbivši nekoliko snažnih juriša nemačkih vojnika, bataljani 2. proleterske su održali svoje položaje i sprečili neprijatelja u pravcu Golog brda. O gubicima neprijatelja u ovoj borbi nemamo podataka, dok je 2. proleterska imala jednog poginulog i 3 ranjena.¹²³ U međuvremenu, hitlerovci su, da bi ojačali svoje snage kod s. Praviševa i još čvršće zatvorili komunikaciju Sjenica – Prijepolje na odseku s. Gvozd – s. Taševo, gde su pretpostavljali da će 2. proleterska divizija izvršiti prelazak, povukli svoje snage s položaja s. Radijevići – Vodice – Visoko Brdo – Suhobor i uputili ih prema s. Praviševu i na komunikaciju između s. Gvozda i s. Taševa. Štab 2. divizije blagovremeno je otkrio ovu nameru neprijatelja. Zbog toga je odustao od prelaska komunikacije na odseku s. Gvozd – Taševo i odlučio da se cela divizija vrati ka istoku i probije preko komunikacije na odseku s. Karaula – s. Goračići, računajući da će na taj način potpuno izmanevrisati neprijateljske položaje. U tom smislu upućena su kratka naređenja svim potčinjenim jedinicama.

Neprijatelj je pogrešio što je ostavio otvoren put našim snagama istočno od s. Karaule. Razlog tome možda bi trebalo tražiti u pogrešnoj proceni naših namera, ili u sporosti njegovih štabova da izmene planove i pregrupašu snage shodno nastaloj situaciji. Jer, ako je jedan od ciljeva njegovih dejstava ka Zlataru bio onemogućavanje našeg prodora u Crnu Goru – a očito je da jeste – onda je teško razumeti zašto je 2. diviziji ostavio slobodan put, iako vrlo uzak, ka pl. Jadovniku, što je bilo potpuno dovoljno da se ona nađe na desnoj obali r. Lima, na pragu oslobođene teritorije. Najverovatnije je da je neprijatelj pogrešno procenio cilj manevra 2. divizije i da nije oče-

¹²³ Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade.

kivao te noći prelaz sa Zlatara preko komunikacije, ili bar ne u ovom rejonu.

Ali osnovna slabost neprijatelja, po mom mišljenju, bila je što nije imao dovoljno jake snage za ovako ozbiljne zadatke koji su mu se nametali na dva suprotna pravca: za dejstvo prema 2. diviziji na Zlataru u sklopu njenog planiranog okruženja i za dejstvo prema 5. krajiškoj diviziji i 5. proleterskoj brigadi 3. divizije na Jadovniku u novonastaloj situaciji.

Padom mraka cela 2. divizija krenula je u jednoj koloni pravcem Golo brdo — k. 1490 — Kosa — s. Bula-tovići — Bakarovina — Suhobor (trig. 1453) — Zlatarsko brdo (k. 1389) — Rupaj — k. 1200 — Rudopolje — Glibanj — s. Stranjani. Ovaj prilično smeo manevar potpuno je uspeo i može se reći da je to jedan od najuspelijih manevara 2. proleterske divizije koje je ona izvela u toku narodnooslobodilačkog rata. Neprijateljska komanda je jače snage uputila na odsek između Prijepolja i s. Karaule i orijentisala svoju glavninu sa zapada i jugozapada ka vrhu pl. Zlatara. Ovim manevrom neprijatelj je bio iznenađen jer se nije nadao da će 2. divizija okrenuti pravcem s koga je samo dva časa ranije podigla svoje jedinice i uputila ih ka s. Praviševu.

U taktičkom pogledu ovaj manevar 2. proleterske divizije predstavlja lep i poučan primer iz našeg narodnooslobodilačkog rata. Neprijatelju je onemogućeno da našim jedinicama nametne odbranu na rastegnutim frontovima i da ih, zahvaljujući svojoj premoći u snagama, obuhvati, okruži i uništi. Njegovim namerama 2. divizija je suprotstavila taktiku snažnog i smelog manevra prodorom u njegovu pozadinu.

Pored toga, ovo predstavlja izvanredan primer dobro organj^ovanog i postepenog, ali smelog i umešnog izvlačenja jedinica koje su bile razvučene na širokom frontu i trebalo da budu angažovane u borbi sa znatno jačim neprijateljskim snagama.

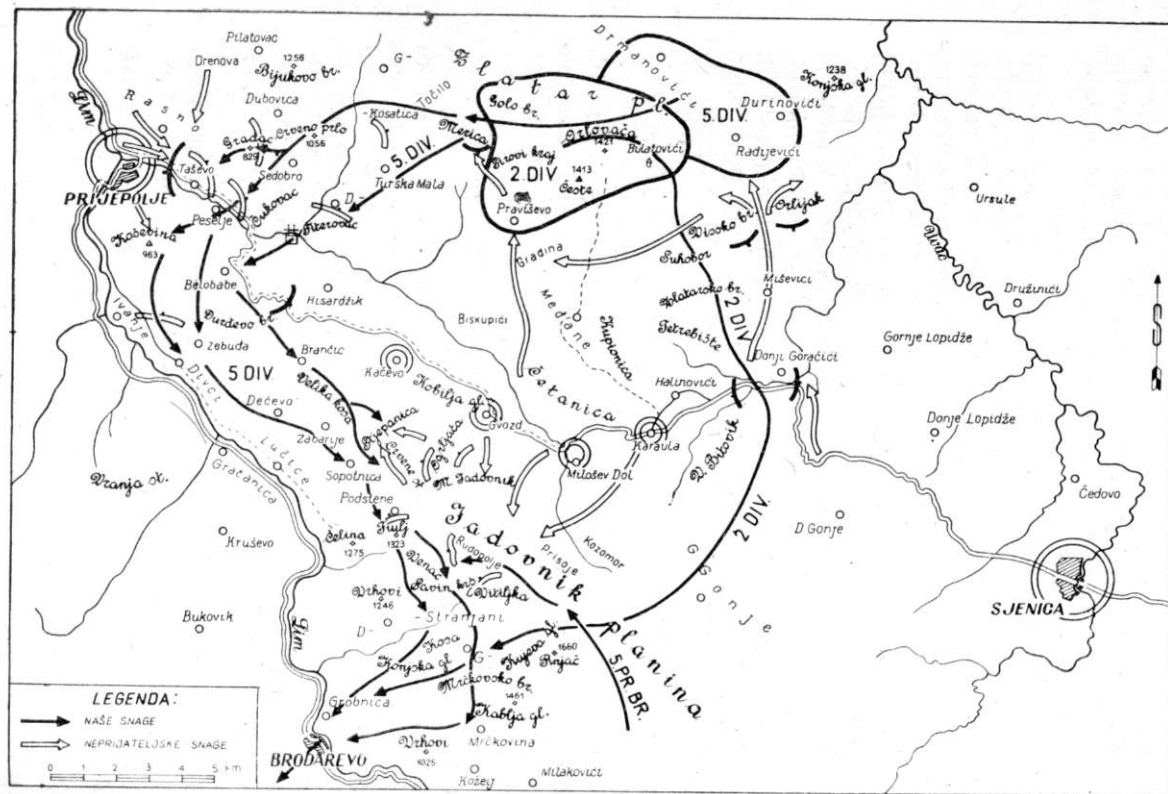
Sa Golog brda do komunikacije Prijepolje — Sjenica divizija je stigla bez borbe. Čim je čelo kolone izbilo na komunikaciju postavljena su jaka bočna osiguranja prema Sjenici i s. Karauli, a zatim je oko 1 čas 20 maja bez ikakvog zastoja otpočelo prebacivanje preko komunikacije.

Neprijatelj nije jače intervenisao. Jedino su od Sjenice naišla dva nemačka kamiona s materijalom, na koje je zaseda 2. proleterske brigade iz rejona Govedaka otvorila vatru. Koristeći pomrčinu nemački vojnici su pobjegli, a kamioni su uništeni.

Za to vreme neprijatelj (Nemci, četnici i delovi legije „Krempler“) svakako računajući da se 2. divizija nalazi okružena na pl. Zlatar, bacao je svuda okolo rakete, a kada je svanulo, uz prethodnu artiljerijsku pripremu, krenuo je u napad na prazne položaje na Golom brdu.

Oko 2 časa 20. maja zadnji delovi 2. divizije prebacili su se preko komunikacije Sjenica – Prijepolje, a povučena su i bočna osiguranja. Sveži jutarnji vetrić s grebena Jadovika kao da je donosio odmor i novu snagu. Premoreni borci 2. proleterske divizije, posle dugih i neprestanih marševa, stotine i stotine pređenih kilometara po brdima i planinama Srbije, svakodnevnih teških borbi sa nadmoćnijim neprijateljem, mnogih neprospavanih noći, žurili su sada na vrhove Jadovika, na granicu slobodne teritorije. Hitali su na zasluženi odmor da bi se ponovo vratili u Srbiju. Posebno su se radovali ranjenici, jer su za njih odmor i dobra ishrana značili brzo ozdravljenje i povratak u borbene jedinice. Mi Srbijanci – borci 2. proleterske brigade nevoljno smo se okretali prema pl. Zlataru, sećajući se rodnog kraja i tišine domaćeg ognjišta. Već oko 4 časa prethodnica 2. divizije izbila je na greben pl. Jadovnika i tu uspostavila vezu s jedinicama 5. proleterske brigade, a oko 8 časova uspostavljena je veza i sa 5. krajiškom divizijom. Na pragu slobodne teritorije ponovo su se našle zajedno 2. i 5. divizija. Stigavši u s. Stranjane cela 2. divizija se razmestila na kraći odmor. To je bio prvi odmor posle više od dva meseca, na kojem njene jedinice nisu davale obezbeđenje. Pozadi njih, na Savin-kršu, Vitoljki, k. 1601, k. 1701 i Kršu nalazili su se bataljoni 5. proleterske brigade, koji su ceo dan odbijali pokušaje neprijatelja da se probije preko s. Stranjana ka limu i da onemogućí prelazak Udarne grupe na slobodnu teritoriju.¹²⁴

¹²⁴ Operacijski dnevnik 2. divizije; Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade.

Prelazak preko Lima

Pošto su 2. proleterska i 5. krajiška divizija prešle komunikaciju Prijepolje – Sjenica, ponovo se sastale i povezale sa snagama 2. udarnog korpusa na pl. Jadovniku, plan štaba Udarne grupe bio je da obe divizije što pre prebaci na levu obalu Lima.¹²⁵ Duže zadržavanje u prostoru s. Stranjana bilo je riskantno jer je postojala mogućnost, a to se jasno uočilo iz dejstva i upornosti neprijatelja, da nemačko-četničke snage sa grebena pl. Jadovnika krenu u napad prema Brodarevu, odnosno ka objektu koji je bio najosetljiviji za naše snage i nabace jedinice 2. i 5. divizije na Lim, kako bi im onemogućile da se prebace na slobodnu teritoriju u Sandžaku. Jedan takav napad neprijatelja na naše premorene jedinice uvukao bi 2. i 5. diviziju u nove teške borbe i one bi morale trpeti nepotrebne gubitke. Zbog toga je još u 6 časova 20. maja upućena bolnica 5. krajiške divizije da pređe Lim preko mosta u Brodarevu, koji je ranije podigla 3. udarna divizija 2. korpusa. Istog dana oko 13 časova u štab 5. divizije, koji se nalazio u s. Grobnici, stigao je politički komesar 2. proleterske divizije Milosav Milosavljević i upoznao ga sa situacijom kod 2. divizije. Tom prilikom njemu je saopštena odluka štaba Udarne grupe da 2. proleterska divizija hitno krene iz s. Stranjana ka Brodarevu i pod zaštitom 5. proleterske brigade i jedinica 5. krajiške divizije da se prebaci preko Lima. Istovremeno je odlučeno da i snage 5. divizije, odmah za 2. divizijom, pređu reku Lim. Već oko 15 časova bolnica 2. divizije počela je prelaziti Lim splavovima i preko mosta u Brodarevu, a za njom i ostale jedinice 2. divizije. Do 23 časa cela 2. proleterska divizija bila je na levoj obali reke. gde je posela prostoriju s. Opančine – s. Vrapče Polje (4. proleterska brigada) – s. Podjasen – s. Prijesnače (3. srpska brigada) – s. Brvine – s. Komadine (2. proleterska brigada).¹²⁶

U toku noći 20/21. maja i jedinice 5. krajiške divizije prebacile su se preko Lima. 1. krajiška brigada je prešla reku bez borbe, dok su 4. i 10. krajiška, koje nisu

¹²⁵ Dnevnik M. Morače.

¹²⁶ Operacijski dnevnik 2. divizije.

blagovremeno i dobro obezbedile od dejstva neprijatelja pravac s. Stranjani — s. Grobnica, morale da prelaze most tučene vatrom neprijatelja, koji je za jedinicama 10. krajiške brigade sišao sa Savin krša i zauzeo Fiulj (k. 982) gotovo ključni taktički položaj sa kojeg je mostobran branjen i tako sa ovog pravca ugrozio most, jedini prelaz na Limu u rejonu Brodareva. Ujutru 21. maja sve jedinice 5. divizije završile su prebacivanje preko reke, a zatim su iz Brodareva produžile marš prema Bijelom Polju i razmestile se na prostori s. Dobrinja (10. krajiška brigada) — s. Kanje — s. Orahovica (1. krajiška brigada) — s. Mioča) 4. krajiška brigada). Na desnoj obali Lima jedino se zadržala 5. proleterska brigada 3. udarne divizije, koja se u toku 21. maja, a po naređenju štaba 3. divizije, povukla na položaj Jelenak — Revuša — Kobilja glava (k. 1461) — Vrhovi (k. 1025) — Paklište (k. 822) i s njega odbila sve pokušaje neprijatelja da se spusti u dolinu Lima i približi Brodarevu.¹²⁷

*

Prelaskom preko Lima završeno je povlačenje 2. i 5. divizije iz Srbije. Dvadesetprvog maja u 16 časova stigli su iz Kolašina u Bijelo Polje komandant 2. udarnog korpusa Peko Dapčević i politički komesar Mitar Bakić, pa je u štabu 3. divizije održan zajednički sastanak sa štabovima 2. proleterske, 3, 5. i 37. udarne divizije, na kome je štab Udarne grupe podneo izveštaj o boravku i dejstvima 2. proleterske i 5. krajiške divizije u Srbiji. Posie toga je odlučeno da 2. proleterska divizija preuzme sektor Berane — Andrijevice, a 5. krajiška divizija da smeni jedinice 37. saridžačke divizije na sektoru Pljevlja — Brodarevo. Istog dana je izvešten Vrhovni štab da je Udarne grupa stigla na slobodnu teritoriju 2. udarnog korpusa i upućen je predlog za dalji rad 2. i 5. divizije.

¹²⁷ Operacijski dnevnik 5. divizije.